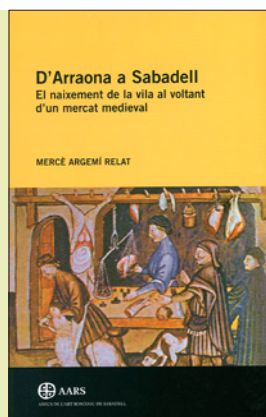

- **Vicenç Ruiz Gómez**
Mercè Argemí Relat,
*D'Arraona a Sabadell: el naixement de la vila al voltant
d'un mercat medieval.*
- **Albert Garcia Balaña**
Josep M. Benaül, et al.,
*El Gremi de Fabricants de Sabadell, 1559-2009:
organització empresarial i ciutat industrial.*
- **Josep M. Benaül Berenguer**
Mercè Renom,
Conflictes socials i revolució: Sabadell, 1718-1823.
- **Jaume Puig Castells**
Assumpta Musset Pons, Ricard Dessola Mediavilla,
*De l'espai rural a la ciutat: la Concòrdia, Can Llong,
Castellarnau...*
Àngels Casanovas Romeu,
Gràcia, un barri entre tres segles.
- **Josep M. Masagué**
Maria Garganté Llanes,
*"Antoni Cellers i el seu entorn: notes sobre arquitectura religiosa
vuitcentista". Locus Amoenus.*
- **Josep Lluís Martín Berbois**
Àngels Casanovas i Romeu,
Miquel Carreras Costajussà (1905-1938).
- **David Ballester**
Josep Antoni Pozo González,
*La Catalunya antifeixista: el govern Tarradellas enfront de la crisi
política i el conflicte social (setembre de 1936 - abril de 1937).*
Josep Antoni Pozo González,
*Poder legal y poder real en la Cataluña revolucionaria de 1936:
el Gobierno de la Generalidad ante el Comité Central de Milicias
Antifascistas y los diversos poderes revolucionarios locales.*
- **Josep M. Benaül Berenguer**
Una esperança desfeta: Sabadell 1931-1945.
- **Francesc Barata**
Jaime Busqué i Barceló,
Xavier Vinader i Sánchez: periodisme i comprimís.
- **Joan Carles Peris**
Joan Comasòlives i Font,
Conill amb sajolida.
- **Enric Prat Carvajal**
Esteve Deu Baigual, ed.,
Joan Moles Benet. Records d'un sabadellenc compromès.
- **Maria Mercè Lleonart**
Josep Sallarès i Camps
Memòries familiars i anecdotari sabadellenc.
Marc Batlle Santasuana
Escudella de pagès. Barreja de records d'infantesa.
- **Ignasi Riera**
Juan Retana,
Gentes de otro lugar.
- **Martí Marin Corbera**
Manuel Foraster Giravent (ed.),
Antoni Farrés i Sabater, tal com l'hem conegut.
- **Joan Comasòlives Font**
*Sabadell, lletra impresa: de la vila a la fi de la ciutat industrial:
catàleg de la Col·lecció Esteve Renom-Montserrat Llonch*

Mercè Argemí Relat,
D'Arraona a Sabadell: el naixement de la vila al voltant d'un mercat medieval, Sabadell: Amics de l'Art Romànic de Sabadell, 2010, 134 p.

Finalment, disposem d'un treball que contribueix a sintetitzar el coneixement que es té sobre la formació i consolidació de la vila medieval de Sabadell i, en concret, sobre el paper principal que hi jugà el seu mercat. Com a bon llibre de divulgació, conjuga el to didàctic i la solidesa en l'argumentació. No només això, Mercè Argemí estructura el seu discurs amb rigor científic i establint significatives comparacions amb altres viles sorgides de processos històrics similars, defugint així el perill del localisme. Així, d'una banda, els lectors no avesats a la història medieval haurien de començar la lectura del llibre pels apartats dedicats als "altres Sabadell" i a les "viles mercat" dins el feudalisme per copsar de manera més significativa tota la informació que sobre el Sabadell medieval es va descabdellant al llarg del text. D'altra banda, els medievalistes poden prendre nota de les diferents vies i temàtiques d'estudi que només s'insinuen i que resten per completar.

Lluny de presentar els esdeveniments com una mera successió cronològica (creació del mercat, creixement de

la vila al seu redós, dotació d'un règim municipal), l'autora se centra en la lògica social que els explica. Sense conèixer la natura de l'ordre feudal, on les relacions jurídiques, polítiques, socials i econòmiques s'entrelliguen sense solució de continuïtat, no es pot entendre l'interès a potenciar el mercat per part dels senyors del terme, les obligacions dictades per als habitants d'intercanviar-hi productes i l'aparició d'un conjunt de cases, establertes per aquests mateixos magnats, que formaran el nucli de la vila.

La primera part del llibre s'ocupa, bàsicament, de l'origen del mercat. El mercat de Sant Salvador, que celebrant-se en dissabte donà nom a la futura vila de Sabadell, no neix de forma espontània per cobrir les necessitats d'intercanvi de la població, sinó d'una voluntat de domini feudal, com deixa ben clara la convenença (pacte entre senyors) de 1064, primer document on apareix citat. Aquesta interpretació sobre el seu origen, es veu reforçada mitjançant el recurs al registre arqueològic i la fotointerpretació, metodologia ben coneguda per l'autora, ja que permet demostrar com el mercat no se situa en la cruïlla de les dues vies mercaderes principals de la zona, sinó que, a partir de la fixació del mercat, s'hi fan passar aquests camins. A banda d'aquest tema principal, però, Argemí aprofita

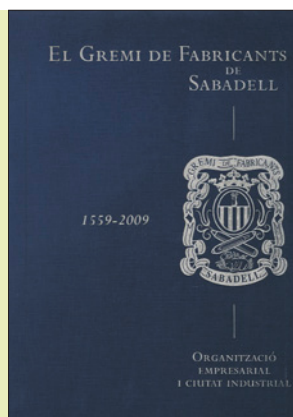
l'avinentsa per resumir també les diverses aportacions fetes sobre la superfície del terme castral, l'origen de la parròquia i el repartiment dels drets sobre la senyoria feudal vinculada a la castlania d'Arraona.

La consolidació de la vila i la configuració d'un règim municipal propi són els objectes prioritaris d'atenció a la segona part, juntament amb l'impacte que això significà per al seu hinterland rural. Com succeeix per tota la baixa edat mitjana, les castlanies s'acaben convertint en mers "paquets" de rendes, mentre que l'exercici de la jurisdicció passa a recaure en les senyories, siguin reials o baronials, de les quals depenen les universitats o corporacions municipals. A Sabadell, hi trobem el que la historiografia local ha batejat com "l'alou dels tres senyors" –una senyoria compartida per la pabordia de Sant Salvador, els Cardona (o Togores) i els Sentmenat– fins que, l'any 1370, el municipi passà a mans de la corona, si bé poc després fou venut a la ciutat de Barcelona i no retornà a jurisdicció reial fins a l'últim quart del segle xv. De nou, no podem bandejar la rellevància del mercat en tot aquest procés de consolidació (un simple repàs als privilegis rebuts pel municipi així ho fa patent), així com l'interès fiscal i financer de la corona, necessitada d'ingressos continuats per sustentar la seva cara po-

lítica exterior. La portada d'aigües i un breu esbós del teixit socioeconòmic que s'establí a la vila complementen aquesta part de l'estudi.

En resum, *D'Arraona a Sabadell* constitueix una aportació necessària per donar a conèixer què se'n sap, de la història medieval sabadellenca, i indefugible per aquells que vulguin continuar la recerca sobre aquest mateix període. Una recerca que, sobretot per als segles baixmedievals, resta pràcticament tota per fer, tal com succeeix amb la veïna vila de Terrassa. Curulles de treballs sobre l'època contemporània –fruit, òbviament, de llur rellevància en aquest període–, ambdues ciutats sembla que no han sabut potenciar al mateix nivell l'estudi rigorós sobre el seu passat medieval ni integrar els consegüents resultats obtinguts en les respectives metanarratives històriques locals. Un passat medieval que mostra l'evolució força similar i sovint comparada d'ambdós municipis (unes jornades d'història comparada resultarien del tot il·luminadores) i que presenta força més similituds amb el nostre present de les que serien aconsellables (l'endeutament públic i la pèrdua d'autonomia política que això ocasionà, només és un exemple feridor).

Vicenç Ruiz Gómez

Josep M. Benaül, et al.,
El Gremi de Fabricants de Sabadell, 1559-2009: organització empresarial i ciutat industrial, Sabadell: Fundació Gremi de Fabricants de Sabadell, 2009, 494 p.

El Gremi de Fabricants de Sabadell, 1559-2009: organització empresarial i ciutat industrial (2009) és molt més del que el seu títol proclama. Molt més, doncs, que una història institucional dels fabricants de la llaneria sabadellenca pensada segons les coordenades de la més recent i millor “*Business History*” internacional. Això és així, és clar, per l'ambició historiogràfica i el repertori heurístic que hi despleguen els seus sis autors, ambició que cristal·litza en un pla de l'obra que abraça efectivament –que no retòricament– una cronologia de gairebé cinc segles, des del cinc-cents fins als primers anys del segle present. Però ho és, també i sobretot, perquè aquest és un llibre que argumenta i demostra fins al detall, com cap abans, que “la ciutat de Sabadell –en parau-les introductòries i programàtiques del director de l'obra, Josep M. Benaül Berenguer– ha estat indiscutiblement una creació de la indústria tèxtil llanera” (p. 18). Ras i curt: aquesta és, amb certesa, la millor i més actualitzada síntesi –gens sintètica, però– d'història econòmica,

social i politicoinstitucional de la ciutat de Sabadell entre les dècades finals de l'Antic Règim i la crisi definitiva de l'hegemonia llanera a les acaballes del segle xx.

L'obra s'organitza en cinc ambiciosos capítols, d'estructura interna força semblant, a més de tres annexos d'indiscutible interès, particularment el segon i més extens, “100 empreses, empresaris i administradors de la indústria llanera” (p. 462-483), un definitiu *who is who* de les empreses i les nissagues llaneres sabadellenques que rastreja fins a mitja dotzena de generacions d'una mateixa casa o nissaga. L'abundant material gràfic que il·lustra el volum i, també, molts dels seus arguments, mereix quelcom més que una menció: desenes de fotografies d'arxiu de tema ciutadà, fabril-laboral i familiar-genealògic es combinen amb reproduccions de reveladora documentació empresarial i patronal, com ara els logotips i la publicitat de les cases llaneres, les mostres de teixits o la correspondència interna del mateix Gremi de Fabricants.

Del primer capítol, “El Gremi de Paraires i la vila pagesa i artesana (1500-1813)” (p. 27-71), elaborat a quatre mans per Josep M. Benaül i Lúdia Torra Fernández, cal destacar-ne les noves i contundents evidències sobre les creixents estratègies endogàmiques i corpora-

tives dels paraires locals a mesura que avançava el segle XVIII, sobre la posició de força respecte dels més nombrosos teixidors de llana que aquestes afavoriren i els proporcionaren, i sobre la progressiva i determinant confluència de “paraires i fabricants” en els càrrecs del govern municipal durant el set-cents tardà (emprant les dades de la recerca recent de Mercè Renom). Força més extensos, i presidits per una remarcable coherència expositiva i relacional, els capítols segon, tercer i quart constitueixen el gruix alhora que el moll de l'os de l'obra: Josep M. Benaul és el responsable de “Formació de la ciutat industrial i organització de l'empresariat (1814-1913)” (p. 73-213), Esteve Deu Baigual de “Creixement industrial en temps convulsos (1914-1939)” (p. 215-307) i Jordi Calvet Puig de “El zenit de la indústria i de la ciutat fàbrica (1939-1975)” (p. 309-399). En aquests tres capítols centrals, el procés d'institucionalització de l'empresariat de la llaneria local esdevé l'eix al voltant del qual graviten no poques dinàmiques, sectorials i ciutadanes, que il·luminen el tal procés alhora que són il·luminades per aquest mateix. Dinàmiques com les que forjaren els avantatges competitius inicials de l'especialització llanera sabadellenca, i la seva consolidació i recreació posterior; les que propiciaren la formació

i reproducció del capital llaner –fix, humà i social– i les tipologies empresarials i comunitàries que en resultaren; les que feren de les relacions socials i laborals en el si de la llaneria una variable decisiva de –i per a– la política i l'esfera pública locals; o les dinàmiques associades a la captura i conservació de mercats finals i, doncs, també i entre d'altres, a les exigències corporatives de l'alta política comercial i aranzelària en la llarga era del proteccionisme. Una tesi d'indiscutible relleu historiogràfic s'obre pas en aquests capítols centrals, una tesi que Benaul, Deu i Calvet ja havien perfilat en treballs anteriors, però que disposa aquí del doble aval de la “llarga durada” –des d'una aproximació compartida– i de la documentació patronal ara treballada. En poques paraules: la tesi de la notable flexibilitat i capacitat adaptativa de les estructures tècniques i socials del Sabadell aclaparadorament llaner, que el feren possible i perdurable durant més de dos segles. Una combinació històrica de continuïtat i canvi que prengué la forma proteica d'una “ciutat fàbrica” en transformació constant i, de la qual combinació, les successives reinvençions de les institucions que agrupaven els “fabricants” en són, alhora, una prova i una pista a seguir. Tornaré sobre aquesta contribució tot seguit.

Finalment el cinquè i últim capítol, “Canvi industrial i pas a la ciutat de serveis en temps de democràcia i autogovern (1976-2009)” (p. 401-457), signat per Esteve Deu, Muriel Casals Couturier i Víctor Fabregat Muñoz, presenta una radiografia de la crisi i la molt difícil reconversió de la indústria tèxtil sabadellenca durant l'últim quart del segle XX i els primers anys del XXI, i del seu impacte sobre el paisatge empresarial i corporatiu llaner. S'hi quantifica amb detall la caiguda definitiva de l'ocupació sectorial (de l'ordre del 70% només entre 1991 i 2007, i això descomptant les notables pèrdues acumulades durant els anys setanta i vuitanta), la simultània caiguda de la producció tèxtil llanera espanyola i les adverses circumstàncies macroeconòmiques i internacionals que dificultaren les reconversions vers l'exportació durant els anys noranta i el canvi de segle. L'ocupació i les estructures productives heretades en foren les grans damnificades i, i de manera irreversible, tot un teixit industrial que havia vertebrat la construcció mateixa de la ciutat de Sabadell durant dècades. El 1990, entre les principals empreses tèxtils locals, ja hi abundaven les que prioritzaven l'activitat comercial a la fabricació, i no poques de les empreses centenàries o gairebé havien desaparegut recentment. Les 81 empreses de fa

bricació de teixits de llana agremiades el 1979 s'havien reduït a menys de la meitat (36) el 2008, i les 69 empreses de filatura de carda o estam del 1979 eren tot just 13 també el 2008. Ni la modesta mida mitjana de l'empresa llanera local, ni la tradicionalment escassa integració vertical, ni les renovades limitacions financeres i d'autofinançament (atesa la ràpida deflació, per competència exterior, dels preus de venda) han permès encarar les obertures comercials i les revolucions en els consums de tèxtils de l'últim quart de segle amb les proverbials dosis de continuïtat i canvi del passat.

Dels nombrosos mèrits d'aquest llibre, la tesi o leitmotiv dels mecanismes flexibles i les capacitats adaptatives de la llaneria sabadellenca fins ben avançat el segle xx em sembla particularment rellevant, ja que contribueix a explicar-ne la llarga pervivència i l'abrupta decadència (quan els marcs de competència i referència s'alteraren ràpidament i profunda). Flexibilitat a la manera de la "manufactura col·lectiva" explorada per Sabel, Zeitlin o Cotte-reau, per exemple en l'especialització diversificada de la producció llanera, dues temporades anuals i lots curts de variades peces de "novetats", i en la paral·lela especialització empresarial via la subcontractació externa a

altres empreses de fase, molt majoritàriament de propietat i gestió familiar, ja des de les dècades fundacionals del segle xix. Però flexibilitat, també, de la "ciutat fàbrica" com a espai de jerarquia i relació social, indestruïble d'aquelles altres flexibilitats productives. Josep M. Benaul mostra amb detall fins a quin punt el Sabadell llaner del xix resultava un espai de competició empresarial i social, amb indicadors sobre la notable mobilitat ascendent en l'accés a la condició de "fabricant", prou sovint per part de "majordoms" i "encarregats" amb més dotació de destreses tècniques i organitzatives que no pas de capital fix o financer (p. 104-120). Alhora, però, recorda Benaul, la "ciutat fàbrica" s'expandia també com a espai de cooperació empresarial i social, un "nexa de mercats" (p. 98) –al seu interior i cap a enfora–, un interès col·lectiu derivat de la decisiva especialització local. Una "marca" comercial, però també comunitària, que informava des de les pràctiques de negociació privada i pública fins a una certa cultura d'identitat i orgull locals (el "sabadellenquisme" que ja apuntà Miquel Carreras o el vincle de tot això amb l'expectativa de millora dels milers d'immigrants amb tradició tèxtil que feren cap a Sabadell) (p. 95-99). Competició i cooperació alhora. La "ciutat fàbrica", doncs, com a espai

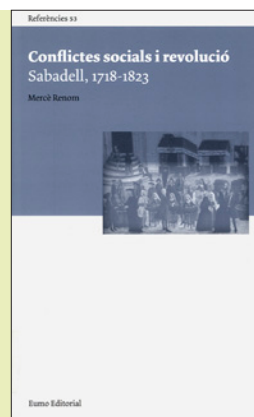
socialment prou flexible per combinar i conciliar totes dues.

Aquesta molt dinàmica combinació de competició i cooperació en un entorn ben conegut però gens estàtic, flexible i fluït, és la pedra de toc que, en la visió de llarga durada, permet entendre la constant i exitosa reinvençió institucional de l'empresariat llaner sabadellenc durant el segle xix i bona part del xx. Per dir-ho en relació amb l'exhaustiu capítol tercer de Benaul: cal remetre-s'hi per explicar la resurrecció del moribund Gremi de Mestres Fabricants durant els anys 1860 i, entre d'altres, la seva aposta aleshores pionera per l'extensió de l'ensenyament tècnic i formal de la teoria de teixits, ja el 1864, anys abans que el mateix home –Francesc Xavier Lluch– encapçalés la més ambiciosa i barcelonina Escola Provincial d'Arts i Oficis (p. 127 i següents i 186-189). O cal remetre-s'hi, també, per explicar l'agilitat del més nombrós i variat empresariat llaner de finals del vuit-cents a l'hora de desdoblar-se institucionalment, segons fossin les aliances, els objectius i els interlocutors: quan la creació del Banc de Sabadell (1881), per al proveïment primer de llanes estrangeres (ps. 177 i 201-202); quan la de la Cambra de Comerç de Sabadell (1886), per a l'acció lobbista a prop del govern central (p. 147-149); quan la de la Unió Industrial (1899), per tal de coordi-

nar una nova política patronal de relacions laborals, i protegir el Gremi de les tensions ciutadanes que se'n poguessin derivar, apresa la lliçó de les vagues dels anys vuitanta i noranta (p. 154-166). Amb aquest mateix fons argumental, Benaul il·lumina amb llum nova la relació entre corporativisme llaner i política local de la Restauració. I ho fa suggerint que la morfologia flexible de la “ciutat fàbrica” podia tendir a penalitzar o neutralitzar les formes d’hegemonia política basades, purament, en l’acumulació de poder empresarial i social. Com s’explica, si no —es pregunta Benaul—, que Joan Sallarès i Pla, hereu natural del “turullisme” i gran veu prohibicionista, fos derrotat en les eleccions a diputat a Corts del 1896 pel *cunero* Timoteo Bustillo, majorista de teixits madrileny, que obtingué els vots del republicanisme menestral i obrer però també amb els de “la majoria de fabricants liberals” (p. 194-195)? Les formes de poder i dependència a la “ciutat fàbrica” podien alimentar la fidelitat política, però també la rivalitat oberta o encoberta si el seu exercici era percebut com una potencial amenaça per al delicat equilibri entre competició i cooperació. La tesi de Gabriele Ranzato a propòsit del Sabadell industrial del vuit-cents com a font de caciquisme polític rep, doncs, la revisió definitiva.

En abordar i fixar amb el major rigor la història corporativa de l’empresariat llaner sabadellenc, aquest llibre resol alhora tants altres interrogants de la —millor— història local, interrogants que depassen a bastament l’àmbit de la història empresarial. En resol, encara més, en convoca i formula de nous, la condició sobre la qual s’alça tota tradició historiogràfica. Aquest és el seu mèrit últim i, doncs, el primer.

Albert Garcia Balañà
Universitat Pompeu Fabra

Mercè Renom,
Conflictes socials i revolució: Sabadell, 1718-1823, Vic: Eumo Editorial, 2009, 300 p.

UN LLIBRE AMBICIÓS

El volum té una grandària molt mesurada, com es pot veure, 300 pàgines en un format molt estàndard. En canvi, és un llibre amb plantejaments ambiciosos. I això es pot sostenir amb dos raonaments. Primer, és un llibre amb tesis; tesis basades en el mètode inductiu, que és el més propi dels historiadors, inferides, per tant, de la recol·lecció i elaboració de l’evidència, de la identificació d’uns processos per als quals se’ns proposa una interpretació. El segon raonament, per argumentar l’ambició de l’obra, es deriva justament del que acabo de dir, del recull i del treball de l’evidència. Atès que el llibre sintetitza una tesi de doctorat, al lector li pot resultar menys aparent l’esforç realitzat en obtenir les dades i en elaborar-les. A la tesi, que contenia un volum d’annexos, això quedava palès a primer cop d’ull. Segurament Mercè Renom és la persona que s’ha llegit amb més deteniment les Memòries d’Antoni Bosch i Cardellach i qui les ha interpellades més a fons; com també ha fet amb documentació de caràcter fiscal i amb les actes de l’Ajuntament, de les quals ha

localitzat, fins i tot, les del Trienni Liberal, conservades a l'Arxiu de la Diputació. Fruit d'això ha estat l'elaboració de la nòmina de tots els càrrecs municipals de Sabadell en el set-cents; aquest treball queda molt ocult en llibre i només aflora en algunes interpretacions, en la síntesi de la composició social d'aquests governants locals (un parell de gràfics) i en la identificació d'alguns personatges destacats.

TESIS DEL LLIBRE

He dit que aquest és un llibre amb tesis. Quines són les més centrals, a parer meu? La primera és que els sabadellencs, que van protagonitzar les primeres revolucions liberals a escala del govern local, la de les Corts de Cadis (1812-1814) i del Trienni Liberal (1820-1823), no eren passavolants que havien adoptat unes noves idees que flotaven en l'ambient, sinó que l'assumpció del liberalisme polític a Sabadell s'explica per la trajectòria precedent d'aquests individus en les darreres dècades del segle XVIII. Aquesta trajectòria era la d'haver estat més o menys implicats en conflictes centrats en l'àmbit del govern local. La segona tesi era que aquesta conflictivitat partia d'una qüestió central a l'època com era la funció bàsica dels governs locals de garantir el proveïment local a través de mercats molt

regulats, en els quals aquesta administració hi tenia clares competències i dels quals extreia també els principals ingressos per al seu funcionament.

QUATRE QÜESTIONS PER A LA CONTROVÈRSIA

Crec que l'autora sosté amb molt vigor aquestes tesis i que s'esforça a raonar-les i documentar-les. De fet, com ja he dit, estem davant de la síntesi d'una tesi de doctorat.

Ara bé, les interpretacions per mitjà de les quals s'han induït les argumentacions fonamentals no estan exemptes d'alguns aspectes controvertits. De fet, la controvèrsia es troba en naturalesa del mètode inductiu i de la inferència. No hi ha treball d'aquesta naturalesa que no ofereixi elements per al debat, que tanqui un tema. Una obra magna com la de Pierre Vilar va obrir tant com va interpretar. A través d'aquest debat no solament avancem, sinó que també animem a llegir el llibre. Em centraré en quatre aspectes. Tres fan referència a la segona de les dues tesis a les quals he al·ludit abans, mentre que el darrer es pot considerar com una acotació més conceptual i fins i tot terminològica.

El primer fa referència a la dicotomia de les fonts del manteniment del nivell de vida o de benestar dels sectors subalterns entre el segle XVIII i el segle

XIX. La dicotomia preus versus salaris, consumidors versus assalariats. Renom ho diu amb claredat: a la segona meitat del segle XVIII, cito textualment ara, "el benestar de la majoria encara depenia més de la despesa –la rebaixa dels preus– que dels ingressos salarials", p. 67. En el segle XIX, en canvi, succeiria el contrari.

A parer meu aquesta dicotomia no és ben exacta. Jo crec que el benestar en el segle XVIII també depenia dels ingressos, majoritàriament –a Sabadell i a la Catalunya avançada– salarials, encara que no exclusivament salarials. El que succeïa és que la conflictivitat per l'ingrés era menor que la conflictivitat per la despesa. I per què era menor? Per dues raons. La primera, perquè, hi havia una font d'ingrés principal, el jornal, però no era l'única; hi havia, en major o menor mesura, una certa pluriactivitat. I ho dic en termes individuals, sobretot del treballador masculí adult. En termes familiars, això encara es diversificava més. La segona raó era que l'activitat principal, la que proporcionava la major part de l'ingrés, tenia un caràcter domèstic o dispers, en unitats productives aïllades i reduïdes, i això dificultava la coalició dels interessats de cara a pressionar per una alça de la remuneració. D'altra banda, no sabem si aquesta ocupació principal era molt o poc esta-

ble. En contrast, amb la industrialització del nou-cents, succeeixen dos processos que van en una altra direcció: augmenta l'especialització i disminueix radicalment la pluriactivitat entre els assalariats –probablement amb un augment també de l'estabilitat en els centres de treball– i aquests assalariats passen a estar cada cop més concentrats en filatures, obradors de tissatge, molins del ram del l'aigua, etc. A més, nous grups socials (dones, nenes...) entren en aquesta salarització, diguem-ne completa. Tot plegat assenta les bases per a l'extensió de la conflictivitat per l'ingrés.

Ara bé, la menor conflictivitat no treu que l'ingrés no fos també la base substancial del benestar en el segle XVIII. Els assalariats també procuraven augmentar els ingressos en el set-cents: canviant d'ocupació, fent-ne més d'una i, més rarament pel que dit abans, mitjançant accions col·lectives. I hi ha moltes evidències sobre això. Finalment, no s'ha d'oblidar la tendència a l'alça dels salaris nominals –epí, nominals– en el darrer terç del segle XVIII, amb salts excepcionals, a l'agricultura, a la construcció i també a la manufactura. Per últim, en una perspectiva familiar, es registren canvis molt importants en l'ingrés familiar a causa de la creixent ocupació de dones i nens en tasques remunerades per al mercat. Vegeu p. 203, 206, 209.

La qüestió és que ocasionalment el conflicte per la despesa és feia, per dir-ho amb terminologia actual, molt visible. D'aquesta major visibilitat no es pot inferir que la despesa fos més important que l'ingrés. Hi havia més conflictes per la despesa, perquè com molt bé explica l'autora, en l'Antic Règim, a l'àmbit del proveïment, les atribucions municipals possibilitaven una pressió popular en conjuntures crítiques. I això em permet enllaçar amb el segon punt.

El segon punt de controvèrsia és sobre l'abast d'aquest mercat alimentari regulat. Renom ho defineix així: "Les botigues municipals, adquirides com a privilegis per viles i ciutats al llarg del temps, proporcionaven l'abastament alimentari dels veïns, a més del principals ingressos pel comú", p. 152. " (...) es complementaven amb els mercats (a Sabadell n'hi havia un cada dissabte) i amb les fires (Sabadell en celebrava dues a l'any, pel juliol i desembre). Les fires i els mercats també eren activitats controlades (...)". "Aquest sistema, que va garantir la subsistència de les viles i les ciutats i va proveir les caixes locals durant segles, va ser abolit per la desregulació imposada en implantar-se els Estats liberals (...) " p. 153.

On situo els aspectes de controvèrsia en aquesta qüestió? Primer, em demano si, en la segona meitat del set-

cents (no abans, perquè em manquen elements comparatius), la importància d'aquestes botigues municipals era estructural o conjuntural. El fet és que la conflictivitat apareix molt delimitada, com a altres llocs de Catalunya, en les dècades finals del set-cents. Òbviament, en conjuntures d'encariment dels preus. En segon lloc, o potser hauria d'haver estat en primer, em pregunto quina importància tenia el mercat regulat en l'adquisició d'aliments per part de les famílies jornaleres, ja que les botigues de propis es limitaven a la carn de moltó i ovella i a la fleca (on se centren els conflictes) i a la venda de l'oli i la pesca salada (on mai no va passar res o no ens consta que passés). I ara em permetran el recurs a dades, algunes de les quals extrec del mateix llibre.

Bosch i Cardellach, ho cita l'autora, diu que el pa se'l feien les dones a casa i que només en moments crítics es comprava a la fleca.¹ I aquí m'intriguen dues coses: a qui compraven la farina? En el mercat lliure? I d'aquí es deriva una altra pregunta, el 1832 apareix en els comptes municipals que s'ha comprat gra per al pallol: quan s'ha creat aquest pallol que no s'esmenta en el XVIII? És a dir, el pa només es comprava a la fleca municipal en conjuntures difícils.

Una altra dada, i agreixo a Mercè Renom que m'hagi fet rellegir en Bosch,

sobre què menjaven els nostres convidats, per tal de valorar la importància del mercat regulat. Segons Bosch en la ingesta dels jornalers hi tenien molta importància productes que no apareixen sotmesos a la regulació municipal (porc, vegetals), o que si ho eren —el pa— s'obtenien, com hem dit, al marge de la regulació, o bé es venien a través d'arrendaments no problemàtics (pesca salada): *“los menos acomodados, en cuya clase casi incluyo los oficiales del arte de la lana y pobres, usan por la mañana una gran rebanada de pan tostado y untado con aceite y luego lo acompañan corriendo muchos ajos; al mediodía potaje con sólo tocino, a media tarde o a merendar, pan sólo, salvo que muchos de ellos que a la hora dicha meriendan y cenan a un tiempo, en cuyo caso comen ensalada, tocino o sardinas; no omitiendo que el uso de éstas es generalmente adoptado en todas las horas y tiempos del año. [TMSyC, 1789]* Dels porcs ens diu: *“Es reparable que apenas bastarán para el consumo de estas gentes más de 400 cerdos, que anualmente se matan en esta villa, los vecinos hacendados i ricos, por su proporción a comprarlos; los menos acomodados, porque desde muy tiernos cochinos los crían atados en sus casas a costa de un incesante trabajo, i molestia excesiva”* [ibid.] Sabadell no era, doncs, Barcelona en aquest aspecte

i ens surt una proporció d'1 porc sacrificat per cada 7,5 habitants (en compto 3.000 el 1789). I disculpin que segueixi amb els porcs, però aquesta lectura m'ha aclarit una cosa que explica Renom i de la qual no n'entenia la lògica. Ens diu que estava regulat que en determinats mesos de l'any la carn de la carnisseria municipal (moltó i ovella) havia de ser més barata; quina era la lògica d'aquesta estacionalitat? La resposta ens la dona Bosch: a partir de la primavera, quan els veïns ja s'han menjat la carn salada del porc mort en començar l'hivern. És a dir, exhaurit el porc, passen al moltó —a unes parts molt concretes— i se n'ha de garantir el bon preu [Bosch, *Topografía*, edició de 1883, p. 49].

I pel que fa a la pesca salada (que incloïa el bacallà i la tonyina), Bosch ens diu que, a més de la botiga pública i del mercat setmanal, n'hi havia un altre de setmanal exclusivament per a la pesca salada [TMSiC, 1789].

En conclusió, sembla que s'accedia als comestibles per a l'autoconsum (porc i altres), pel mercat lliure (setmanal i el de pesca salada, compra a la Creu Alta, altres) i per les botigues regulades, en les quals només hi ha conflictes puntuals. A les dècades finals del segle XVIII, potser la regulació encaminada a garantir determinats preus només era estratègica en alguns aliments i en

conjuntures crítiques. Això no nega que aquesta no fos una funció bàsica dels ajuntaments i que estigués sotmesa a les pressions i contradiccions, analitzades detingudament per Renom. Simplement apuntaria al fet que l'àmbit d'aquest mercat regulat potser era més limitat del que sosté el llibre. No pujaven les tarifes els teixidors, el 1784, amb motiu de l'augment del preu dels comestibles? Si pujaven els preus, no evidenciaria això que el gros del mercat funcionava al marge de la regulació? No es queixen el 1789 (els de la Junta Benèfica) que els acaparadors han fet pujar el preu del blat. És a dir, quan es dispara el preu d'un producte bàsic en el mercat no regulat, en un context d'escassetat, és quan ha d'operar la fleca “municipal” i quan aquesta no ho fa bé, ni en preu ni en qualitat, es quan esclata l'avalot. I potser si els preus es disparaven molt, ni tan sols s'hi podia fer res des de les institucions municipals. Potser era això el que havia passat el 1801 i 1802, quan, tot i la carestia i la davallada de la qualitat dels aliments que menjaven els treballadors, no va esclatar cap avalot. Tot i que més endavant, el 1830, els crèdits demanats per comprar gra pel pallol evidenciarien que l'Ajuntament encara hi intervenia en moments crítics.

El tercer punt em porta a passar del mercat local al mercat català o, més ben

dit, al desenvolupament de l'economia de mercat a Catalunya.

Els dos punts anteriors lliguen amb la qüestió de com s'anava desenvolupant l'economia del mercat, el capitalisme, dins de l'economia d'Antic Règim, procés sobre el qual Vilar va establir uns fonaments seminals i sobre el qual s'ha escrit molt en els gairebé cinquanta anys que han seguit la publicació de la seva obra. Aquest procés, ja en marxa a la Catalunya del segle XVII, va avançar particularment al llarg del set-cents, des de baix, amb noves vinculacions de l'economia catalana amb els mercats exteriors, amb una creixent especialització interior (que comportava més mercantilització) i tot plegat aprofitant els avantatges institucionals de la societat catalana. El 1970, Vilar escrivia sobre la innegable arrencada global de l'economia i la innegable orientació cap a la producció mercant, i l'únic dubte que tenia era si ja es podia parlar de revolució industrial a la fi del set-cents. Que a la llarga aquest desenvolupament es saldava en conflictes allà on hi havia arranjaments institucionals que el frenaven, evidentment que sí. MR té en compte aquest procés, que és part fonamental de la seva argumentació. Tot i que en alguna ocasió, utilitza l'expressió "la introducció del liberalisme econòmic" p. 295, cosa que pot fer

pensar en un procés sobrevingut i tardà, MR considera que el liberalisme econòmic havia anat avançant a mesura que s'havia anat mercantilitzant l'economia en el segle XVIII, p. 126, 299.

On és, doncs, la controvèrsia? Doncs en la valoració d'aquest procés, que l'autora tendeix a veure com a perniciosos per als sectors subalterns. La liberalització, els canvis en els arranjaments institucionals, empobririen els sectors subalterns. A vegades hom diria que, conscientment o inconscientment, en la seva interpretació trasllada un debat candent sobre la nostra economia actual al passat set-centista.

Certament, aquest creixement de l'economia de mercat comportava canvis institucionals, que implicaven pèrdues de prerrogatives o d'estatus per part d'alguns sectors subalterns. Ara bé, aquestes pèrdues es traduïen també en una pèrdua d'ingressos (cas dels teixidors) o simplement en una pèrdua d'autonomia? No tenim dades per demostrar que els teixidors vagin perdre poder adquisitiu. En canvi, sí que van perdre control sobre el procés productiu. D'altra banda, és indubtable que el creixement econòmic, impulsat per una economia de mercat, comportava noves possibilitats d'ocupació: els oficials que abans només podien treballar per a un mestre ara podien fer-ho per

a qualsevol fabricant (i s'enfrontaven amb els mestres per a fer-ho), els nois i noies que passaven a teixir indians tenien un ingrés regular impensable abans, les filadores que treballaven a casa, l'ocupació infantil... I en el camp, la mercantilització de la viticultura es va fer amb formes que garantien una certa estabilitat en l'accés de la terra, la rabassa morta, per exemple. El camp català no era el camp anglès.

L'últim punt és, com he dit, més conceptual, i en dic el problema del 10%. Segons Renom els governants locals, els que exercien el poder municipal, es reclutaven en grups socials que representaven el 10% de la població sabadellenca. El percentatge és considerable: a la fi del segle XVIII això voldria dir unes 300 persones sobre una població de 3.000, a l'entorn de 50 famílies (en les mateixes proporcions, en el Sabadell d'avui parlariem de 20.000 persones i 5.000 i 6.000 famílies). Pertanyien a aquest 10% els següents grups socials: pagesos cerealistes de mas i l'elit en ascens dels paraires. Per això se'm fa una mica costa amunt la definició d'aquest grup com una oligarquia.

Certament, entre el Duran del Pedregar i un jornalier teixidor o un bracer la distància era molt gran, però fins i tot els pagesos de mas, que són un grup molt reduït i estable, resulten massa

poca cosa per aparellar-los amb les veritables oligarquies, que tenen uns nivells de riquesa i d'influència en els centres de poder (de decisió) que no admeten parió. No és el mateix un rector d'una parròquia com Sabadell, o àdhuc un notari de la vila, que un canonge, un bisbe o un notari de Barcelona.

A més, dins d'aquest 10%, cada cop serà més decisiu el grup dels paraires-fabricants. I aquest grup, en formació, basat en la riquesa mòbil, es caracteritza per una gran mobilitat social, ja des dels inicis. Descriuré només un exemple d'aquest ascens recent, que es relaciona també amb els mercats lliures d'aliments. El 15 d'abril de 1801 Bosc anota: "Morí lo Sr. Manuel Juncà després de 20 dias de malaltia. Fou home que pasà la puerícia en la major misèria ab sos pobres pares. En la juventud, venent i revenent arengadas que portaba al coll per los pobles y treballant molt de parayre, logrà insensiblement guañar-se un bon patrimoni de una gran y ven provehida casa ab todas las pesas y màquinas convenientes a una gran fàbrica de paños, quatre viñas, un gran hort, un camp ab lo hostel y sa eixida ab sínia en la Creu Alta. Fou home de molts cálculos y empresas". Un exemple de pluriactivitat i de desenvolupament del lliure mercat [arengades, hostel a la Creu Alta...].

També podríem exemplificar casos de davallada.

Jo hauria utilitzat l'expressió dels benestants, dels governants, dels principals, l'esfera superior –com diu Bosch en una ocasió–, més que l'oligarquia. Per a mi l'oligarquia és una cosa més reduïda: les 200 famílies de França. Ara bé, potser és només una qüestió terminològica.

Lliga això també amb un aspecte menor, però que Mercè Renom esmenta en dues ocasions, com a mínim: la idea que l'ocupació en els càrrecs de govern comportava molta feina; d'aquí, se'n deriva que els que no podien deixar de treballar no estaven en condicions de dedicar-se als afers col·lectius (p. 42, p. 231-232). No crec que comportés gaire feina. Els teixidors o altres grups subalterns no estaven en el govern local simplement perquè n'eren exclosos per part dels grups més benestants.

Bé, ja veuen que el llibre dóna molt de si i que jo n'he gaudit. Gràcies, Mercè, per l'esforç fet i pel resultat assolit.

Josep M. Benaül Berenguer

¹ Tot i que, al marge d'això, és interessant també el detall amb què Bosch explicita l'empitjorament de l'amassament per part de les dones en relació amb el pas-sat, del qual se'n deriva un pa domèstic de pitjor qualitat. És degut això al fet que hi dedicaven menys temps a cau-

sa d'ocupar-se en altres activitats productives per a fora de la unitat domèstica? Bosch no ens en diu res. Llàstima. Una afirmació seva en aquest sentit hauria estat rodona.

Assumpta Musset Pons, Ricard Dessola Mediavilla,

De l'espai rural a la ciutat: la Concòrdia, Can Llong, Castellarnau..., Sabadell: Museu d'Història de Sabadell; Ajuntament de Sabadell, 2009, 55 p. (Col·lecció Sabadell i els seus barris)

Àngels Casanovas Romeu,

Gràcia, un barri entre tres segles, Sabadell: Museu d'Història de Sabadell; Ajuntament de Sabadell, 2010, 55 p. (Col·lecció Sabadell i els seus barris)

El 2004, amb “La Creu Alta, un barri ple d’història”, tot commemorant el centenari de l’agregació del terme de Sant Vicenç de Jonqueres a Sabadell, el Museu d’Història inicià la col·lecció “Sabadell i els seus barris”, que acull els catàlegs de les exposicions organitzades anyalment, per tal d’apropar a la ciutadania la història dels diferents barris de la ciutat.

Cal valorar positivament l’esforç realitzat, que ha de servir, si més no, per disposar d’una base de referència, unes primeres fonts documentals, per la història dels diferents barris. No és senzill encetar la historiografia d’àrees urbanes de recent creació, amb dinàmiques socials canviants i, a voltes, amb uns escenaris urbans que no inviten a la identificació de la seva població, quan s’esborren progressivament els refe-

rents patrimonials d’un territori, bàsicament residencial, amb tendència a la conversió en “ciutat dormitori”, on és un repte cercar-ne la seva ànima.

També cal considerar la dificultat a la qual s’enfronten els autors que, amb un temps molt limitat, han d’endegar la construcció d’una història d’alguns barris amb poques referències bibliogràfiques i han de recórrer directament al testimoni directe dels mateixos veïns.

Les publicacions ressenyades corresponen als números sis i set de l’esmentada col·lecció, i han cobert ja bona part de la geografia sabadellenca. Tot i així, cal destacar, que encara manca tractar el nucli urbà i els eixamples del dinou, el centre històric de Sabadell.

La primera publicació correspon a una zona de la ciutat, amb un inici del procés de formació que no va gaire més enllà de cinquanta anys enrere. Dels deu apartats en què s’estructura, en els quatre primers es presenten breument els barris a examinar i es tracten els precedents de la urbanització d’aquesta part del terme municipal: els orígens del poblament, les masies i la font Rossella. Un cinquè capítol considera el planejament urbanístic que ha incidit en la configuració d’aquests barris.

A la segona meitat del llibre, es passa, per ordre cronològic de creació, els barris de la Concòrdia, Castellarnau

i Can Llong, com també les zones de la Mancomunitat de serveis Sabadell-Terrassa i el Parc Agrari.

El projecte d’eixample de Renom i Manich (1928) va establir les primeres pautes de l’estructura urbana del sector, amb la definició del que seria l’eix vertebrador i el nexa amb la ciutat existent, les avingudes de Francesc Macià i Josep Tarradellas. A la intersecció amb la carretera de Matadepera es defineix la plaça de la Concòrdia, d’on parteix l’avinguda Jaume I, que connectaria amb zona dels “pisos” de Can Borgonyó, caracteritzada per l’Estadi Municipal de la Nova Creu Alta i les altes densitats d’habitatge, pròpies del planejament urbanístic de la segona meitat dels anys seixantes.

Aquests elements de vialitat van permetre la formació del primer barri, la Concòrdia, amb el “Grupo de viviendas de la zona de la Rambla de las Glorias”, a càrrec de la Caixa de Sabadell (habitatges unifamiliars, acabats el 1959) i l’empresa, participada també per aquesta entitat financera, VISASA (blocs d’habitatges, inaugurats el 1962).

Prop d’aquest primer nucli, a la mateixa època, es va construir el primer centre d’ensenyament secundari de Sabadell, el “Instituto Laboral Fernando Casablanco”. Junt amb la Llar Infantil, la parròquia de Sant Josep i l’Agrupació

de Veïns, constituïren els àmbits de socialització durant els primers anys del barri. Anys més tard, la lluita veïnal aconseguiria salvar el bosquet de la Concòrdia, construir l'escola Font Rose-lla, el centre cívic...

També a finals dels cinquanta s'iniciaren les gestions per a la formalització de la Mancomunitat Sabadell-Terrassa, dissolta el 1993. Són testimoni d'aquesta cooperació intermunicipal: l'Institut Arraona-Egara (actual seu central dels Mossos d'Esquadra), el Mercat Central, segon centre d'aprovisionament a l'engròs de fruites i verdures de Catalunya, les instal·lacions per obtenir els permisos de conducció, l'Institut d'Ensenyament Secundari (formació professional) Castellarnau...

Castellarnau, el tercer barri distingit, s'inicià amb la urbanització dels carrers i la construcció d'algunes parcel·les amb habitatges unifamiliars i la construcció d'un baixador de ferrocarril. El planejament de la Mancomunitat i després de l'ACTUR (actuació urgent per la construcció d'una nova ciutat de 150.000 habitants), en paralitzà el seu desenvolupament.

A finals dels anys noranta, amb un nou planejament urbanístic, que recuperava les antigues pretensions del promotor, es va iniciar la construcció, fonamentalment a càrrec de grans

empreses immobiliàries alienes a la ciutat.

Finalment, es fa una breu visió del barri més modern de la ciutat, Can Llong, el primer projectat globalment per l'Ajuntament democràtic, en conveni amb l'Institut Català del Sòl, com a desenvolupament del Pla General del 1993, igual que el Parc Agrari.

El segon llibret es dedica exclusivament a un sol un barri, Gràcia, atès que, després de la Creu Alta i el nucli urbà, és el barri amb més gruix històric de la ciutat. S'estructura també en deu apartats, concebuts simultàniament de manera temàtica i cronològica.

S'inicia amb una aproximació a les característiques físiques i al desenvolupament urbà. El solar de Gràcia és la continuïtat a ponent, a l'altre costat de la carretera de Barcelona, de l'eixample del dinou, primer segons les directrius del Pla Molina, que serviren per endreçar els primers assentaments amb caràcter urbà, tot aprofitant el traçat de la vies supramunicipals (Vapor Llonch, Cal Marçet...), posteriorment segons el Pla Pascual, que definiria les alineacions de les illes i un espai característic del barri, com és la plaça del Treball, a més del parc de l'Oest i el baixador del tren del Nord, no realitzats. L'arribada del ferrocarril elèctric, als anys vint del segle passat, acabaria

de definir el barri i la seva connexió territorial.

La major dimensió de les illes, uns carrers més amples i les comunicacions afavoririen les implantacions industrials, posteriorment acompanyades per habitatges modestos de planta baixa. Precisament a la indústria, es dedica el segon capítol, el qual s'estén profusament, per l'envergadura de l'obra, en detalls de les empreses més importants, pimer textils (Llonch, Seydoux, Marçet...) després d'altres rams, entre els quals destaca el metall (Unitat Hermètica..)

La Fàbrica Marçet mereix atenció especial per la magnitud i per les característiques singulars desenvolupades a la postguerra, com a model d'integració social: a més de la fàbrica, disposava d'habitatges, economat, guarderia i instal·lacions esportives.

El progressiu desenvolupament del barri, consolidà uns nuclis dins de la quadrícula homogènia, on es concentrava l'activitat comercial i social del barri; destaca el conformat pels carrers de Manso, Fiveller, Roger de Flor i Ausias Marc, com a àrea més antiga. Al nord, els entorns de l'Estació de l'Elèctric i al Sud, a l'altre costat de l'actual Gran Via, entorn els carrers de Lepanto i Tetuan. Aquest tema és tractat a l'apartat titulat "El comerç i el creixement humà".

Al següent capítol es tracten els conflictes socials, fen esment a les vagues que es convocaren a l'empresa Seydoux i a la repressió del Sindicat de l'Obrera amb l'atac a la taverna "El Diluvio", propietat del líder Magí Marcé. La vaga del metall del 1976 seria el darrer episodi d'aquest àmbit, amb una incidència important a Gràcia, atès l'emplaçament de l'empresa sabadellenca més gran del ram, Unitat Hermètica, com d'altres empreses i tallers.

Com a continuació dels conflictes, en el següent apartat es fa una breu referència a la Guerra Civil, parant atenció a la col·lectivització d'empreses i a la construcció del refugi antiaeri del carrer de Cellers, per la defensa de la població.

La parròquia és tractada en un capítol propi, atenent el fet que, a més de l'activitat pròpiament religiosa, ha jugat un paper molt important en el desenvolupament social del barri i ha incidit de manera destacada en els àmbits escolar i esportiu.

A continuació es tracten els serveis, començant per les escoles. El procés de l'equipament escolar del barri s'inicia a les aules que s'instal·laren a l'edifici dels bombers i es clou amb la construcció, ara fa deu anys, de l'Escola Teresa Claramunt, que suposa la fusió de l'escola pública (Montesori/Carmen Troncho-

ni, a la postguerra) i l'Escola Narcisa Freixas, promoguda inicialment des de la Parròquia.

L'Institut Pau Vila representà a la transició una referència per a tota la ciutat, com a innovació pedagògica a l'ensenyament secundari i com a focus de lluita reivindicativa del jovent de l'època.

Dins del mateix capítol de serveis, es fa referència als safareigs i a les cases de banys. Els safareigs del carrer de la Reina Elionor foren els darrers que es construïren a Sabadell, quan l'aigua ja era cosa corrent a les cases.

Pel que fa al lleure, es fa primerament referència a la vida associativa, principalment per mitjà de la Societat Recreativa El Ciervo, constituïda el 1922. Dins de les seves diverses activitats, destaquen el cant coral i el teatre. Als anys cinquanta, en el seu escenari, actuaren els principals artistes de "varietés" del moment: Carmen Morell, Pepe Blanco, la Bella Dorita, la Maty Mont. Curiosament, a més del Ciervo, havien existit al barri d'altres escenaris, com el Cafè Paral·lel, on hi va arribar actuar Carmen Amaya.

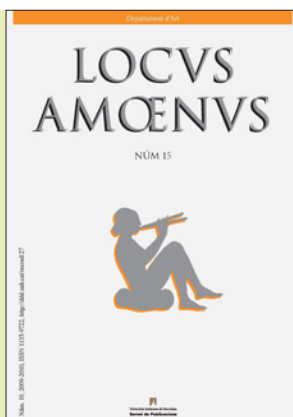
A continuació es fa reflex de la intensitat de les activitats esportives de Gràcia; destaca l'OAR Gràcia en handbol i el Mercantil en futbol. Es fa palès el paper que van tenir les instal·lacions esportives de la fàbrica Marcet per a la popularització de la pràctica esportiva.

En el penúltim capítol es posa en relleu el paper de les infraestructures per al desenvolupament del barri, amb l'arribada del tren elèctric a Sabadell, emplaçant-hi una estació, d'on arrenca el traçat soterrani, fins al centre de la ciutat, l'alternativa local, a la primària proposta inicial, consistent a fer passar el tren pel carrer de l'Horta Novella eixamplat.

Les bones comunicacions del barri des de la carretera fins a l'autopista, han propiciat la instal·lació d'indústries, però també la de serveis com el parc de bombers, construït el 1931 i que es manté en el mateix emplaçament.

I, finalment, es fa una pinzellada als anomenats anys de la transició, que es visqueren intensament al barri amb profusió d'actes de caràcter reivindicatiu i cultural promoguts, principalment, per l'Agrupació de Veïns, constituïda el 1973.

Jaume Puig Castells

Maria Garganté Llanes,
“Antoni Cellers i el seu entorn: notes
sobre arquitectura religiosa vuitcentista”,
Locus Amoenus, núm. 15 (2009-2010), p.
195-226.

La revista *Locus Amoenus* publica un article de na Maria Garganté Llanes, que analitza els moments inicials de l'arquitectura neoclàssica a Catalunya. Ens interessa pel fet que centra aquest estudi en la figura de l'arquitecte Antoni Cellers Azcona (1755-1835) i l'església dels Escolapis de Sabadell, “els Padres” (1831). L'església dels Padres és, de la seva obra religiosa, l'única que ha arribat sencera fins als nostres dies.

L'article es desenvolupa en dos grans apartats. En el primer, ens presenta el panorama de l'arquitectura religiosa catalana de final del segle XVIII i principi del XIX, centrat principalment en l'arquitecte Antoni Cellers, i acaba fent l'estudi de l'obra d'aquest arquitecte. El segon apartat constitueix un catàleg amb la descripció dels edificis religiosos que es van projectar o construir entre el final del segle XVIII i la primera del XIX.

En el primer apartat l'autora comença l'estudi amb una reivindicació de l'arquitectura neoclàssica i deplora el poc interès que ha despertat en els estudiosos. Atribueix aquesta indiferència al fet de ser un estil que no coincideix

amb els gustos estètics actuals i a la poca antiguitat, que no li dona l'atractiu que ofereixen els estils anteriors.

Analitza l'arquitectura de la primera meitat del segle XIX per demostrar que la voluntat classicista encara és molt evident en les edificacions religioses i que no és un fet aïllat, sinó que és explícit en molts dels edificis que es van construir de nova planta durant aquell temps. És un classicisme acadèmic i, segons diu, “encara tenim una certa recança a qualificar-lo obertament de neoclassicisme”.

Després de justificar l'activitat constructora d'aquesta època per les conseqüències de la Guerra del Francès, que va motivar moltes restauracions i reconstruccions, ens descriu el control i la regulació que havia tingut aquesta activitat des de Madrid a través de la Real Academia de San Fernando, gràcies a les ordres dels reis que, des l'any 1777, obligaven a trametre tots els projectes de temples i altres edificis públics a l'Acadèmia. Fins i tot, l'any 1801, es van anul·lar tots els títols d'arquitecte i mestres d'obres que no haguessin estat atorgats per aquesta Acadèmia o per la que hi havia a València, l'Acadèmia de Sant Carles.

Planteja el problema de la falta d'una escola d'arquitectura a Catalunya per poder formar els professionals,

que no va ser resolt fins a l'any 1817, amb la creació l'Escola d'Arquitectura de la Llotja de Barcelona, després de passar per l'Escola Gratuïta de Dibuix, promoguda per la Junta de Comerç, que formava els arquitectes i mestres d'obra, de forma no oficial, i d'un intent fallit, el 1799, malgrat tenir l'aprovació de l'Acadèmia, però que, per problemes econòmics no va reeixir.

Qui fou l'*alma mater* d'aquesta escola fou precisament n'Antoni Cellers, que en fou el primer director. En fa un breu currículum i descriu part del seu discurs d'obertura de l'escola de la Llotja, del qual diu que s'hi desplegava el seu ideari amb la defensa de l'arquitectura clàssica, com l'arquitectura per excel·lència. Aquest ideari es reflecteix perfectament en la seva obra, tant civil com religiosa.

Del Cellers projectista, es dol de la poca obra realitzada; tot i això, descriu totes les obres de les quals n'ha pogut examinar el projecte o els esbossos. Comença per les terres de Lleida, on va viure i hi féu restauracions: a Balaguer, l'església no realitzada de Vilosell i la seva obra més important, el canal d'Urgell. De totes aquestes obres en descriu les dificultats per obtenir la llicència de l'Acadèmia, per tal com, pràcticament sempre, es feia necessari repetir i tornar a enviar a Madrid els di-

buijos per modificar detalls que no es consideraven adients.

A la zona de Girona va actuar a Olot, on se li demanà un informe sobre els problemes estructurals de l'església de Sant Esteve, que s'havia construït només mig segle abans. Aquest treball va originar un estudi sobre la pedra volcànica i la seva idoneïtat en la construcció, particularment en les voltes, per la seva lleugeresa. Gràcies a aquest estudi va ser nomenat soci emèrit de l'Academia de Ciencias Naturales i de la Sociedad Económica Matritens, i va rebre el reconeixement de la Real Academia de San Fernando.

A Barcelona hi va fer el Convent del Carme Descalç el 1830, que fou enderrocat el 1894. Intervingué també al Monestir de Montserrat, tot i que aquí no hi desenvolupà les seves idees neoclàssiques, sinó que fou molt respectuós amb les característiques de l'edifici.

Finalment dedica un llarg apartat a l'església dels "Padres" de Sabadell, en el qual, i després d'una breu introducció, resumeix les incidències de l'arribada dels escolapis a Sabadell i descriu la gestió per obtenir la llicència, que en aquest cas no va requerir cap modificació dels plànols enviats, sinó que van ser aprovats molt ràpidament.

El pare Tomàs Miret, que és qui promogué la construcció de l'església dels Escolapis per a una cabuda de 500 nens,

també és qui envià els plànols a Madrid i qui en seguí tot el procés de construcció, de la qual en deixà constància en un quadern de notes. L'autora en reproduïx molts paràgrafs en el text i reproduïx la memòria de la construcció en un annex, fet que ens permet conèixer, en la precisió d'un profà en l'ofici, el procés constructiu del temple.

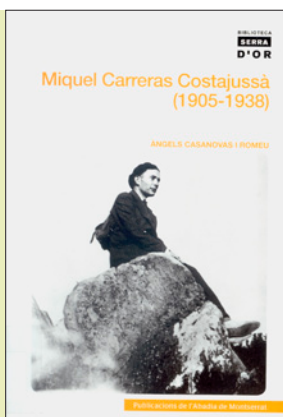
En el segon apartat, titulat "L'ombra allargada de l'Acadèmia: precedents i influència de l'arquitectura religiosa d'Antoni Cellers", llista les obres que es van projectar o construir dins aquest moment neoclàssic. N'analitza les façanes ja que, com diu: "la façana és l'element més representatiu i definitori de l'estètica neoclàssica", i aclareix que "les plantes o la decoració interior d'aquests temples no difereixen pas gaire de la gran majoria de solucions anteriors".

A l'epíleg planteja la problemàtica entre el gust de l'acadèmic i el del poble, en què "són les façanes projectades per mestres d'obres poc destres l'element que provoca més rebuig entre els acadèmics, i com les façanes projectades pels acadèmics provoquen el rebuig del poble", aquest no accepta la sobrietat acadèmica i enyora les filigranes del barroc.

Acaba comentant l'evolució de l'estil, dins el neoclassicisme, entre els

anys 1835 i 1868, l'arquitectura denominada "isabelina", que incorpora detalls romàntics que la fa derivar cap a formes neomedievales. Tot i això encara és possible, diu, "encara que sigui de forma minoritària", trobar arquitectes que, a l'últim quart de segle XIX, segueixin fidels a la tradició clàssica.

Josep M. Masagué

Àngels Casanovas i Romeu, *Miquel Carreras Costajussà (1905-1938)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011, p. 384.

L'advocat, historiador, filòsof i arxiver sabadellenc Miquel Carreras i Costajussà ha estat una figura força estudiada per aquells que el conegueren i, sobretot, per nombrosos historiadors sabadellencs durant anys. Des del seu assassinat el 1938 s'han realitzat diversos articles, exposicions i conferències respecte a la seva figura. No obstant això, encara mancava la realització d'una rigorosa investigació de tota la seva vida que s'evidenciés amb una biografia.

La Fundació Bosch i Cardellach ha estat un important baluard per endegar un important procés de recuperació d'aquest insigne personatge. La primera actuació fou la realització d'una petita exposició, que vaig dur a terme, al Museu d'Història de Sabadell, que s'inaugurà l'11 d'octubre del 2005. A partir d'aquí la Fundació, a través de la Comissió Miquel Carreras, conjuntament amb l'aleshores Caixa de Sabadell i l'Ajuntament de Sabadell, signaren un conveni, el 21 de juliol de 2006, per tal de desenvolupar un conjunt d'activitats entorn de la persona de Miquel Carreras. D'aquest conveni sorgí l'exposició realitzada per la historiadora Àngels Casanovas, que

dugué títol "Miquel Carreras: 1905-1938. Esforç i reflexió, Memòria d'una ciutat" i que s'inaugurà el 4 de setembre de 2007. D'aquesta darrera sorgí un magnífic catàleg i el documental *Miquel Carreras, infortuni i bondat*; del qual es realitzà una taula rodona a l'octubre. Pocs dies després de la inauguració de la mencionada exposició es presentà el meu llibre *Cartes en temps de Guerra. Epistolari entre Miquel Carreras i Costajussà i Joan Llonch i Salas (1936-1938)*.

El 16 de maig de 2008 es dugué a terme la jornada titulada "Miquel Carreras i la filosofia catalana d'entreguerres (1918-1939)", coordinada pels professors Pompeu Casanovas i Josep Montserrat a la seu de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC). El resultat de les conferències, conjuntament amb les que es realitzaren a la celebració del curs "Miquel Carreras Costajussà (Sabadell, 1905 - Tèrmens de Segre, 1938): història, filosofia, política", que tingueren lloc entre el març i l'abril del 2009 a l'esmentada Fundació, foren publicades per la Societat Catalana de Filosofia filial de l'IEC.

La important aportació que realitzaren els diversos treballs dels historiadors que participarem en qualsevol de les citades activitats féu ressorgir la idea que calia elaborar la biografia de Miquel Carreras. La difícil tasca recaigué

en la mencionada Àngels Casanovas, que, com ara esmentaré, ha realitzat la comesa amb escreix.

L'autora del llibre divideix la vida del biografiat, només trenta-tres anys, en tres capítols i analitza la part personal i la intel·lectual. En el primer tracta els anys de formació, que en el cas de Carreras fou molt prematura, ja que amb només vint-i-sis anys ja havia realitzat diversos treballs de rellevància i comptava amb una notable consideració cultural entre la societat sabadellenca.

En aquest apartat poden seguir-se les inicials inquietuds acadèmiques i recerques, que possiblement tenien una qualitat impròpia per la seva edat. Tanmateix també s'analitzen les relacions personals amb d'altres intel·lectuals sabadellencs, com per exemple amb la coneguda "Colla de Sabadell", especialment amb l'Armand Obiols (Joan Prat), els lletraferits que es reunien als "dillunsos" de cal Llonch (Joan Llonch i Salas), l'escriptor Bartomeu Soler, el periodista, dibuixant i poeta Josep Maria Junoy, l'assagista i dibuixant Cristòfor de Domènech o el filòsof Marçal Pascuchi.

El segon capítol tracta la "plenitud" intel·lectual i professional de Miquel Carreras, que en part fou gràcies a les llibertats culturals que proporcionà

la instauració de la Segona República. Durant els cinc anys que durà l'anhelat període fou temptat, a escala local, per la Lliga Regionalista i l'Esquerra Republicana de Catalunya per formar part de les seves formacions. Tot i que mai milità en cap partit, sí que hi col·laborà en aspectes puntuals, com la redacció de discursos per a mítings o en activitats culturals retribuïdes.

Durant aquest anys dugué a terme una frenètica activitat laboral, social i personal amb la realització, entre d'altres, dels llibres *Línies d'història ciutadana* i els *Elements d'història de Sabadell*, participà, entre d'altres, en el Museu de la Ciutat, la Casa del Vallès (la Biblioteca d'Estudis Comarcals i la Divisió territorial de Catalunya) o el desenvolupament de la tasca d'advocat a la Caixa d'Estalvis de Sabadell.

Tanmateix, Casanovas en aquest capítol incideix en alguns temes dels quals fins ara només teníem unes poques referències i en ocasions opaques. Em refereixo a l'aspecte emocional del seu casament frustrat o l'empresonament del seu germà Francesc després dels Fets del 6 d'octubre de 1934. Aquests dos aspectes ens mostren la faceta més humana de Carreras, que ens han permès conèixer i, sobretot, entendre millor el personatge.

El darrer capítol del llibre és el de la Guerra Civil. Malgrat la terrible situació que vivia tot el país, Miquel Carreras no disminuï la seva activitat professional com a secretari de l'Il·lustre Col·legi d'Advocats de Sabadell, la protecció del patrimoni de la ciutat i la docència a l'Institut Escola i l'Institut Obrer. Tota aquesta projecció personal finalitzà amb la crida a files del bàndol republicà el 1938 i el seu posterior assassinat a mans de membres que formaven part d'aquest grup.

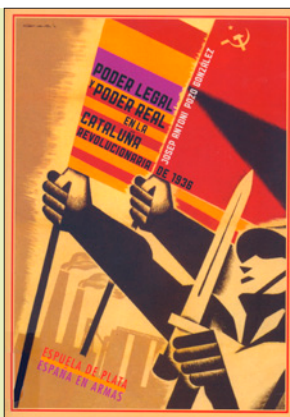
Durant la seva estada a la 153 Brigada Mixta al front del Segre, comprovà *in situ* la cruesa de la guerra i la nombrosa pèrdua de vides de nois molt més joves que ell. Aquest darrer aspecte fou tractat en algunes de les seves epístoles, on lamentà profundament les repercussions que això comportaria directament i indirectament a la societat un cop finalitzat el conflicte bèl·lic. Cal destacar que durant la seva estada a l'exèrcit republicà sortí publicada la seva obra més íntima, el *Conceptes i dites de Martí Rialp*.

El llibre finalitza amb la repercussió de la notícia de la mort de Miquel Carreras per part de la seva família i les seves coetànies amistats i, sobretot, com es dugué a terme el seu assassinat i on es podria localitzar el cadàver. Un aspecte, aquest darrer, que encara resta

per esbrinar i que potser no es podrà resoldre.

Al llarg del llibre pot apreciar-se que l'autora ha realitzat una minuciosa i sistemàtica recerca per diferents arxius i un conscienciat buidatge d'obres especialitzades, que posteriorment ha sabut utilitzar per copsar perfectament tots els aspectes de la vida d'aquest humanista sabadellenc. Àngels Casanovas ha realitzat un esplèndid llibre, que des de la seva publicació s'ha convertit en una referència obligada per a futures recerques de la figura de Miquel Carreras i Costajussà.

Josep Lluís Martín i Berbois

Josep Antoni Pozo González,
La Catalunya antifeixista: el govern Tarradellas enfront de la crisi política i el conflicte social (setembre de 1936 - abril de 1937), Barcelona: Dau, 2012, 304 p.

Josep Antoni Pozo González,
Poder legal y poder real en la Cataluña revolucionaria de 1936: el Gobierno de la Generalidad ante el Comité Central de Milicias Antifascistas y los diversos poderes revolucionarios locales, Sevilla: Espuela de Plata, 2012, 415 p.

EL GEGANT QUE TRENCA LES SEVES CADENES

Voldria començar la ressenya d'aquestes dues obres de Josep Antoni Pozo afirmant que ens trobem davant de dues obres importants, amb què caldrà comptar a partir d'ara per conèixer i analitzar un període clau de la Guerra Civil a Catalunya. Els mesos compresos entre el fracassat cop d'estat de juliol de 1936 i el maig de l'any següent, quan les forces que havien pugat a la rereguarda catalana respecte del model a imposar de forma paral·lela al desenvolupament del conflicte acabaren per enfrontar-se amb altes dosis de violència, afaïçonant una de les pàgines més tristes d'aquells convulsos anys.

A les pàgines de *Poder legal*... trobem una acurada i minuciosa anàlisi des del 19 de juliol fins a la posada en

marxa i primera consolidació del procés de reconstrucció d'un aparell de l'estat que havia quedat molt malmès, sovint completament desestructurat com a conseqüència dels efectes de la fallida rebel·lió. L'autor intenta posar de manifest que l'impuls revolucionari d'aquell estiu-tardor de 1936 no fou obra d'una minoria, d'una avantguarda conscient, sinó d'un ampli espectre de les forces proletàries presents. El mètode que empra, a partir d'un ampli treball sobre unes fonts primàries –sovint inèdites–, consisteix a plasmar un ampli estudi sobre les diverses formes i variants que prenen els poders revolucionaris emanats en aquells moments, sobretot en l'àmbit local, però també, i molt especialment, pel que fa a l'actuació del Comitè Central de Milícies Antifeixistes (CCMA) com a màxim exponent de la dualitat poder legal (Generalitat) / poder real (comitès) que sorgí en aquells moments. Uns comitès que naixeren com una resposta de caire defensiu davant de la sedició d'una part de l'aparell de l'estat, però que aviat adoptà un caire ofensiu que superà àmpliament el marc legal existent i arribà a qüestionar la propietat privada i les relacions existents entre classes socials.

Les millors pàgines d'aquest primer volum que comentem les trobem en l'acurada anàlisi de l'evolució del CCMA,

tant pel que fa a la seva gènesi i composició –aquí trobem alguna mancança en les biografies dels seus membres–, com en la seva estructura i funcionament com a veritable contrapoder a les restes de l'aparell polític-administratiu que romanien en mans de la Generalitat, de forma molt més nominal que real. I aquesta anàlisi del CCMA no tanca l'àmbit d'actuació, sinó que també, i molt encertadament, s'estén a comarques, posant de manifest l'extensió del moviment gairebé arreu, que va permetre l'establiment d'un nou ordre revolucionari al marge del poder municipal. Eren els temps del "gegant que trencà les seves cadenes", segons l'intel·lectual alemany de simpaties anarquistes H. E. Kaminski, en la seva coneguda obra *Ceux de Barcelone* (1937).

En aquest marc, aviat el control del fonamental àmbit de l'ordre públic esdevindrà axial, amb les conflictives Patrulles de Control a l'epicentre de l'huracà. Les forces polítiques que no convergien en una interpretació revolucionària del moment (PSUC-UGT, ERC, AC...) intentaren limitar la capacitat d'actuació del CCMA, amb l'objectiu que no assolís un paper de contrapoder a la Generalitat, intentant canalitzar les energies revolucionàries de la CNT i el POUM en la maquinària dels poders legals. Inicialment no reexirien en el seu

intent, i tampoc arribà a port la iniciativa de centrar el Comitè en aspectes merament militars, adaptant la resta del seu camp d'actuació en forma de "comissions tècniques" sotmeses al poder legal. Però aviat aconseguirien fer entrar als cenetistes en el que anomenaren "la pendiente fatal" que els havia de conduir a la col·laboració governamental.

És en l'anàlisi d'aquest procés on l'obra assoleix la seva màxima profunditat. Es posen de manifest les diferents visions del procés que convisqueren en el marc de la Confederació, el tacticisme que empraren uns i altres davant la dicotomia conquesta del poder (respecte de la qual la CNT no tenia cap teoria) *versus* col·laboració/integració en l'aparell de l'estat. I se'ns posa en relleu que aquesta via ja estigué plantejada en els rengles confederals en dates tan primerenques com a principis d'agost, en el decurs d'un Ple Regional. La formació del govern Largo Caballero accentuaria la pressió sobre la CNT en aquest sentit, posant l'organització molt a la vora de "creuar el Rubicó". També l'encerta l'autor en treure punta a les fabulacions de García Oliver respecte a tot aquest procés, tot i ser les seves memòries una obra imprescindible per entendre aquest període. Un "creuament" impulsat per uns dirigents

que van haver de portar a terme una imprescindible teatralització, per intentar dissimular el seu imminent compromís amb les autoritats davant d'unes bases que no sempre veurien amb bons ulls l'operació, a més d'haver de gestionar una molt complicada realitat local a nombrosos indrets de la geografia catalana.

Un cop es produí la dissolució del CCMA i l'ingrés de la CNT al Consell de la Generalitat, era inevitable reproduir el pas a escala de Govern de la República, com així es va fer, ni que fos rebaixant el nombre de ministres que es reclamava inicialment. En definitiva, era la culminació del procés d'eliminació, integració i transformació dels diferents poders revolucionaris i autònoms que havien sorgit, incloent també en aquest marc al Consell d'Aragó. Tot plegat, un procés gens fàcil i que l'autor ja ens assenyalava que acabaria culminant en els Fets de Maig de 1937, davant les tensions internes que va provocar i les crítiques que els dirigents anarcosindicalistes rebien, procedents d'unes bases sovint desencisades i desmoralitzades davant del que consideraven una barreja de retrocessos i traïcions.

L'obra també ens aporta una anàlisi detallada de l'actitud de les diverses organitzacions obreres respecte dels comitès i una panoràmica de la geo-

grafia dels "podere reals", posant en relleu el contingut de la dualitat, que és l'eix del treball, i els seus trets fonamentals. Tanquen l'obra uns il·lustratius apèndixs, tant pel que fa als trets fonamentals dels poders revolucionaris a la Catalunya del moment, com per un seguit d'exemples de diverses localitats del país on els comitès subsistiren o bé coexistiren amb els ajuntaments respectius.

Si la traducció del català original hagués estat més acurada, una desena de paraules romanen en el text en aquesta llengua, i s'haurien evitat alguns errors tipogràfics i toponímics, l'obra tindria poc a remarcar en aquest sentit, tot i ser aspectes menors i de tipus formal. Això sí, veure el nom de la Lliga Catalana, escrit com a Liga, fa un cert mal d'ulls, especialment quan altres formacions polítiques són referenciades amb el seu nom original.

El segon volum objecte d'aquesta ressenya, *La Catalunya....* se centra, cronològicament parlant en el mig any previ als Fets de Maig. És a dir, el període durant el qual l'intent governamental de recuperar les seves atribucions va topa amb no pocs obstacles per part d'aquells que interpretaven aquesta política com un retorn a un passat, que ja consideraven superat per la dinàmica dels fets posteriors al 19

de juliol. Axial en tota aquesta anàlisi és el paper de la CNT, atrapada en una espècie d'esquizofrènia entre el seu paper de força de govern i unes bases que no sempre comprenien i abonaven les decisions dels seus dirigents. Una oposició que es traduiria en una espiral de conflictes al voltant dels temes clau de l'ordre públic o bé de les col·lectivitzacions. Uns dirigents anarcosindicalistes que, a part de ser objecte de les crítiques "dels seus", havien de patir també les dels seus companys de Consell, que constantment els retreien la manca d'efectivitat sobre el terreny de les decisions que conjuntament prenen, sense que les crides d'aquells a fer valer l'esforç que estaven fent, en conjugar el seu ministerialisme i una discolor militància els servís per apaivagar els ànims i revaloritzar davant dels ulls del "bloc antifeixista" la seva actuació.

A l'anàlisi d'aquesta dinàmica que acabem d'exposar, dedica la major part de l'obra Josep Antoni Pozo, i aconseguix oferir un nou prisma a l'evolució del procés de reconstrucció de l'aparell de l'estat que intentaren portar a terme els governs encapçalats, sota la presidència de Lluís Companys, per Josep Tarradellas a partir del 26 de setembre de 1936. De nou, la utilització de fonts primàries noves i àmplies és cabdal perquè el projecte arribi a bon port: des

d'una amplíssima recerca en desenes d'arxius locals i comarcals, a les actes del Consell de la Generalitat i la Junta de Seguretat. Conjuntament amb un acurada impressió i un vast apèndix, on s'explicita com afectà la reorganització municipal empresa pel govern a gairebé el 90% dels municipis del país, explicitant la composició de cada un, ens porten a parlar d'una obra reeixida i amb la qual s'haurà de comptar a partir d'ara, tant per l'enfocament com pels materials que aporta.

L'autor analitza el procés de "canalització de la revolució", l'intent de disciplinar la rereguarda emprès pel govern a partir del decret de reorganització dels municipis del 9 d'octubre de 1936 i de la política portada a terme en l'àmbit de l'ordre públic. Dos aspectes que incidien directament en els temes clau presents a la Catalunya del moment: les col·lectivitzacions, amb totes les tensions que comportaren, especialment a les comarques tarragonines, el problema dels anomenats "incontrolats" que tacaven la rereguarda, tal com denuncià el mateix Joan Peiró, amb les seves actuacions i, en definitiva, els problemes que tenia el Consell de la Generalitat perquè la seva acció de govern tingués una aplicació pràctica a cada racó del país.

En aquest sentit, analitza en profunditat les tensions que provocà la

reorganització dels municipis; i aquest és un dels camps amb tensió entre els poders revolucionaris i les forces que donaven suport al projecte de reforçar l'actuació del govern des de tots els paràmetres possibles (PSUC-UGT, ERC, AC, UR). Si en aquest projecte els uns veien un pas imprescindible per refer els canals institucionals de l'executiu a tots els racons del país, els altres ho entenien com un evident pas enrere en les conquestes que s'havien assolit fins aquell moment. Una resistència de les bases que es posà de manifest amb la lentitud que a molts indrets tingué l'aplicació de la normativa i de la conflictivitat que generà, sempre, en l'àmbit rural, en estreta relació a les tensions emanades pels processos col·lectivitzadors portats a terme. Unes tensions que sovint les direccions de les diferents organitzacions no aconseguiren apaivagar i es posà cada cop més de manifest la necessitat, als ulls del govern, de tenir una força policial de confiança i disciplinada, capaç de donar suport l'aplicació de les seves polítiques per aconseguir, tal com deia Companys, acabar amb la situació d'"indisciplina social" en què es trobava el país.

I és en aquest punt, on trobem la imbricació d'aquests aspectes que acabem d'esmentar amb el conflictiu àmbit de l'ordre públic, on les Patrulles de

Control –sota un evident control confederal– eren sovint més un problema que una solució, a més de tenir un camp d’actuació bàsicament barceloní. El nomenament de Rodríguez Salas (PSUC) com a màxim responsable d’aquest àmbit a les darreries de 1936 marcà un punt d’inflexió; de manera que els membres del govern que formaven “el front antifeixista” encararen decididament la reorganització dels cossos policials. Un cop fracassat un poc conegut projecte d’extensió de les Patrulles a l’àmbit comarcal, els sagnants fets de La Fatarella de gener de 1937 marcarien un abans i un després, que culminaria amb la dissolució de les Patrulles de Control i la creació d’un nou Cos de Seguretat Interior a principis del mes de març. La conflictiva resolució provocà una important crisi de govern, amb uns dirigents cenetistes criticats per les seves bases i un POUM que també considerava que el retrocés en aquest àmbit era evident.

El context en el qual es produiria aquest cabdal gir acabà de donar forma al moment: caiguda de Màlaga, primer bombardeig de la capital catalana, àmplia campanya per a un comandament únic i per l’Exèrcit Popular, a més d’un cert cansament per part d’importants sectors de la població del que a la premsa progovernamental es qualificava

“d’experiments”, “matonisme” i “dictadures locals”, tot un marc de pèrdua de força per part dels confederals davant del bloc format per ERC i el PSUC.

El resultat final d’aquest cúmul de tensions acumulades a la rereguarda catalana és prou conegut, els Fets de Maig. Un episodi que posava punt final als poders revolucionaris emanats del juliol de 1936 en benefici, ja de forma definitiva, d’una imparable reconstrucció de l’aparell de l’estat.

David Ballester

Una esperança desfeta: Sabadell 1931-1945, Sabadell: Museus Municipals de Sabadell; Ajuntament de Sabadell, 2010, 237 p.

Els Museus Municipals de Sabadell van organitzar, amb motiu del setantè aniversari de la fi de la Guerra Civil, una exposició titulada “Sabadell 1931-1945. Una esperança desfeta” (desembre 2009 - març 2010). El període cobert resulta escaient, ja que inclou la República, la guerra i els primers i més cruents anys de postguerra fins a la desfeta del nazisme a Europa. L’exposició va estar acompanyada d’un catàleg, amb el mateix títol, de 240 pàgines, molt il·lustrat i amb molta imatge inèdita. Els textos introductoris van a càrrec del regidor de Cultura, Lluís Monge, i de Pere Ysàs, director del Centre d’Estudis sobre les Èpoques Franquista i Democràtica (CEFID), entitat que va comissariar l’exposició i que ha tingut cura del catàleg. El text d’Ysàs, que emmarca Sabadell en el context de l’època, ens introdueix en una obra de plantejament enciclopèdic, atès que inclou set capítols llargs, 22 textos més curts encartats –en diferent proporció i manera– dins dels esmentats capítols, un conjunt de dos annexos i un apartat final amb dos textos –un sobre les fonts documentals i un altre amb

entrevistes orals– i cinc pàgines de bibliografia. Ah!, i un text de cròniques *sui generis* de periodisme d'evocació, si aquest concepte existeix; és a dir, una visita al passat amb unes eines diferents de la història. Dels textos curts, sembla deduir-se –atès que no hi ha cap explicació sobre això– que sis, impresos en pàgines tintades de blau, són il·lustracions, i en ocasions contrapunts, als textos llargs; els altres setze, en canvi, desenvolupen aspectes d'abast més genèric o limitat.

Per què considero avinents aquestes iniciatives, a les quals caldria afegir el dossier (sis treballs), coordinat per Martí Marín, “La Guerra Civil a Sabadell: novetats i perspectives de recerca”, inclòs a l'anterior número d'aquesta revista? Doncs perquè és convenient no deixar d'estudiar i analitzar el fet històric que ens ha marcat més íntimament i durant més temps com a col·lectivitat. I divulgar aquests coneixements n'és una conseqüència lògica. La transcendència de la guerra de 1936-1939 s'explica perquè va ser una porta tràgica entre dos àmbits. Darrere, quedava segellada l'esperança en una societat prenyada, però, de greus conflictes i contradiccions. Al davant, érem abocats a un clos dictatorial, fosc i embrutidor per tantes i tantes raons conegudes, entre les quals una durada interminable.

El catàleg compleix, amb escreix, la seva funció principal de divulgació i de complement del discurs de l'exposició amb més anàlisi i més informació per mitjà d'uns textos accessibles a un públic ampli. Això es fa sobradament tant amb les peces petites, sobre aspectes molt delimitats, com amb els textos més llargs, que sostenen enfocaments molt més amplis. S'aporta nou coneixement, encara que no en tots els textos ni en el mateix grau. La il·lustració que els acompanya és esplèndida i en bona mesura nova. Al marge de l'extensió, hi ha textos amb referències bibliogràfiques i de fonts i altres sense, tot i que dominen aquests darrers; dedueixo, per tant, que els curadors han deixat llibertat per fer una o altra cosa.

El catàleg està estructurat temàticament en sis blocs, que agrupen els treballs llargs i curts als quals he fet referència: política, economia, educació, vida associativa i lleure, art, i literatura. Seguiré aquest ordre temàtic en els meus comentaris i em centraré en els textos llargs.

La síntesi de Martí Marín “Política en temps de República” és una reivindicació d'aquesta etapa davant les calúmies efectuades pel franquisme. Hi ha poc a afegir o a qüestionar. Només voldria detenir-me una mica en un parell de qüestions, que caldria abordar

de manera monogràfica i rigorosa, tot i els límits de les fonts, o precisament per això mateix. La primera és la violència, sobre la qual Marín fa un plantejament comparatiu amb evidències irrefutables. Ara bé, una anàlisi monogràfica podria aportar segurament nous elements, ja que permetria integrar els diversos vessants del fenomen: la violència electoral, especialment contra alguns clergues el 1933, que va ser de to menor, però que no cal menystenir; la violència dins de les mateixes forces obreres –en Moix va ser objecte d'un atemptat per part d'exaltats de la CNT; el sindicalista Serafí Espinós va morir, en disparar-se-li la pistola, durant una manifestació contra el Partit Radical a la primavera de 1934; el Lino, que tindria un protagonisme destacat en els assassinats de l'estiu de 1936, ja havia matat un altre minaire durant un conflicte entre els miners de la FLS i els de la CNT el 1932...–; etc.

La segona qüestió també em sembla incontestable: els buits encara existents en el coneixement de les forces polítiques i sindicals locals. Després dels treballs fets sobre el moviment obrer (Albert Balcells, Josep Abad, José Antonio Pozo...), caldria analitzar l'organització del treball i la conflictivitat dins les empreses i no només la història de les organitzacions, aprofundir en les biografies

dels quadres i dirigents...; igualment caldria afrontar l'estudi dels partits seguint les aportacions d'Isidre Molas sobre els federals o de Josep Lluís Martín Berbois sobre la Lliga. Val la pena remarcar que, tot i l'èxit electoral del febrer de 1936, els partits d'esquerra i els sindicats locals semblen menys boiants que el 1933 si ens atenim, per exemple, als mitjans de comunicació: el 1934 va plegar el diari *El Poble*, d'ERC; el setmanari *Vertical*, de la FLS, va ser suprimit pels fets d'octubre i l'Obrera no en va reprendre la publicació en el primer semestre de 1936. No sembla una dada menor que no hi hagués premsa local dels partits d'esquerres ni dels sindicats entre el 7 d'octubre de 1934 i el 20 de juliol de 1936.

Un breu text complementari del mateix autor contraposa la memòria que s'ha projectat fins ara dels alcaldes representatius de la República i la guerra amb la dels dos primers alcaldes franquistes, i especialment amb la figura polièdrica de Marçet.

Xavier Domènech, a "Assaltant els cels, perdent un món. De la Guerra al Feixisme", fa una síntesi acurada de la història política d'aquests anys. Potser caldria matisar l'abast de la revolució de 1936, aquest "món al revés", atès que, com esmenta, l'assalt als cels es feia mentre s'enviaven nois al front i quan començaven a arribar les noves

de les baixes; a més, molt aviat la producció tèxtil va entrar en davallada i l'escassetat es va fer palesa; tampoc s'ha d'oblidar que en l'extensió de la militància també hi va haver molt d'oportunisme de circumstàncies; finalment, no es pot deixar de banda la conflictivitat ideològica –que a Sabadell no va arribar als extrems d'altres llocs– en el si del camp republicà. Tot plegat ens porta a interrogar-nos si la incertesa de la realitat no es va imposar sobre la il·lusió del somni. Potser no és el mateix com ho vivien les organitzacions, els quadres més conscients, de com ho experimentava la base social.

Domènech també aborda la repressió, o, millor dit, les repressions. Aquí crec que encara hi ha molt a fer. Pel que fa a la de 1936, es pot aprofundir la interpretació, tot i que la informació decisiva pot resultar inaprehensible, és a dir, inexistent. Aquí caldria analitzar els objectius: els ajustaments de comptes de període anteriors (Tejido, els sometentistes...) i de la República, essencialment per les seqüeles dels fets d'octubre (Germà i altres); l'anticlericalisme (els clergues); i altres tipologies que caldria situar adequadament (venjances per decisions judicials, desnonaments, conflictes laborals...). També sembla important considerar les formes: des de la caça a l'home fins

a l'execució col·lectiva el 4 de setembre dels tradicionalistes empresonats, capturats arran de la seva participació en la sublevació del 18 de juliol, juntament amb uns claretians potser com a represàlia per la pèrdua d'Irun... Una altra qüestió que cal tenir en compte és l'actitud dels dirigents, que potser no ho fomentaven, però que no sempre ho condemnaven. Finalment, tenim els actors directes, on cal seguir alguns fils: potser caldria reflexionar sobre el pes –molt més gran que el que representaven en l'ocupació– que hi van tenir certs obrers de la construcció (Saturni no Nicolás Antolino, àlies Lino, Antonio Camacho Segura, Emili Torreguitart Mateu...), tots aquests amb antecedents de violència abans de 1936.

Pel que fa a la repressió franquista, aquí probablement disposem de més fonts quantitatives i qualitatives, però també cal avançar en el recull d'evidències i en la interpretació. Sobre tot s'hauria de relacionar acuradament la repressió profunda i extensa del sistema, des de dalt, amb les iniciatives més locals i des de baix (denúncies, llistes negres, depuracions per pròpia iniciativa...). Fins que no es disposi d'un panorama més ampli, cal anar amb compte amb l'extrapolació de casos.

El complement, en aquest cas, és una nota biogràfica de Josep Moix, a

càrrec del mateix autor. Tres textos curts, a càrrec de Meritxell Casadesús i Roser Enrich, Josep Lluís Martín Berbois i Genís Ribé, analitzen la destrucció i protecció del patrimoni artístic, la redempció de les penes pel treball i una anècdota d'un empleat dels tallers d'aviació a la fàbrica de Baygual i Llonch.

Aram Montfort s'ocupa de la "La vida econòmica i laboral: de l'acord conflictiu a la imposició absoluta". El text potser peca d'una certa precipitació en la redacció i sembla no haver tingut en compte algun treball publicat. Una qüestió controvertida és l'evolució de l'economia durant la República, que presentava notables diferències segons les estructures productives locals. En el nostre cas, encara hi ha molt camí a recórrer. Si Marín parla de prosperitat relativa durant la República, Aram considera que la bonança dels dos primers anys republicans no cal adjectivar-la, mentre que per als posteriors considera que hi va haver estancament, però no crisi. Un estudi, en curs, a partir d'una mostra del 5% de la població de Sabadell, dona una taxa d'atur del 10% entre els actius de 15 a 64 anys (8,1% dones i 11,4% homes) el 30 d'abril de 1936. Les dades palesen una taxa molt més elevada en la construcció i, entre les dones, en la confecció. En resum, la cosa no estava per llençar coets.

Aquesta situació econòmica del primer semestre de 1936 havia de repercutir en les finances dels sindicats i partits d'esquerra.

Hi ha també un cert batibull en les xifres d'impositors i dipòsits de la Caixa de Sabadell, ja que no té en compte que utilitza mitjanes quinquennals, a més de no considerar l'efecte de la inflació durant la guerra en el volum de dipòsits, cosa que el porta a sostenir que van millorar les condicions materials dels obrers, àdhuc durant aquest període!

Tot i que no disposem d'estudis complets sobre l'economia durant la guerra, crec que es podia treure més profit del que hi ha publicat. Per exemple, de les dades aportades pels treballs d'Esteve Deu sobre la producció tèxtil i del metall, el control de les empreses, els salaris nominals metal·lúrgics...

Els aspectes socials estan més ben tractats i s'introdueixen aspectes que haurien de ser més estudiats en el futur: el Casal Mutualista (del qual no es remarca la importància), el creixement de la influència local de la CNT durant la guerra, l'abast del mercat negre durant la contesa...

Una nota de Martí Marín ens il·lustra sobre la misèria dels primers anys de postguerra a partir dels comunicats de la policia i els vigilants municipals, mentre que Montserrat Llonch

i Jordi Calvet aborden respectivament l'emissió monetària a la zona republicana i la conversió d'aquesta moneda en acabar la guerra i l'estraperlo.

La síntesi de Francisco Morente, "Escoles i mestres. De la renovació pedagògica a l'educació feixista", em sembla molt encertada i ben informada. Pel que fa a l'assalt als cels, potser l'educació és el camp on la il·lusió de la revolució va perdurar més. Primer, perquè els infants no eren carn de guerra sinó promeses de futur i estaven aquí, disposats a rebre millor educació, ja que no més menjar. Segon, perquè els projectes eren rics de nous plantejaments i assolibles, i es partia d'una tradició prèvia de pedagogia renovadora. Tercer, perquè, tot i que, com sosté Morente, van mancar mestres i en va empitjorar la formació, potser hi va haver alguns casos on va ser possible mantenir una certa excel·lència. En tot cas, aquesta síntesi ens serveix d'avertència sobre el perill d'extrapolar alguns casos d'èxit com l'Institut Escola o d'altres a tot el conjunt educatiu.

En els textos breus, Àngels Casanovas valora la publicació dels *Elements d'història de Sabadell* de Miquel Carreras, i Artur Cebrià analitza un text escolar sobre la prehistòria realitzat pels alumnes de l'Institut Escola M. B. Cossío.

Pel que fa al text de Carles Santacana, “Associacionisme, lleure, cultura i oci”, he de dir, en primer lloc, que m’intriga la diferència entre *lleure i oci*, que no m’ha pogut aclarir cap diccionari. En segon lloc, l’autor no s’ha esforçat –a diferència dels textos comentats abans– per fer una síntesi i/o un estat de la qüestió sobre aquests assumptes a Sabadell i el plantejament general preval sobre l’anàlisi local, alhora que s’evidencia la manca de lectures, atès que diversos treballs sobre història de l’esport i l’excursionisme sabadellencs no sembla que hagin estat consultats. Entre les omissions sobresurten Terra i Mar i els grups excursionistes inserits en altres entitats –a banda de les de l’Acadèmia Catòlica–, la secció atlètica de la Joventut Excursionista Pensament, el riquíssim món del futbol –més enllà del Centre d’Esports–, els Amics del Teatre, l’Associació de Música, l’esperantisme, el fejecisme –localment significatiu i que s’esbandeix amb una referència a l’Acadèmia Catòlica–, les orquestres de música popular moderna i el ball, els cafès..., i paro per no avorrir.

Per sort, aquesta part és la que va acompanyada de més articles curts, tots molt il·lustratius de la riquesa associativa i d’alguns aspectes de la cultura popular sabadellenca. Uns són més pa-

noràmics i molt ben sintetitzats, a més d’aportar evidències noves, com els de Lluís Subirana sobre la sardana i el cant coral i el de Josep Ache sobre el teatre; d’altres, molt més concrets, a càrrec de Tomàs Manyosa, Sílvia Espinosa, i Genís Ribé i Antoni Cisteró, es refereixen, respectivament, als esbarts dansaires i als gegants, a Ràdio Sabadell i la filmació d’una part de *L’Espoir* a Sabadell.

Els textos llargs d’art i literatura són els més allunyats de les poques incursions que he fet sobre aquest període. Potser, per això, són els que he trobat més originals i els que m’han explicat més coses que ignorava. En tots els casos evidencien el profund coneixement dels autors sobre les matèries. Tant el dedicat a l’art, de Rossend Lozano Moya, “L’art sabadellenc en l’encreuament, de les il·lusions a la reacció”, com el de Josep M. Balaguer i Maria Campillo, “No va ser broma, el ‘Grup de Sabadell’”, centrat en l’actuació dels tres grans escriptors de la Colla de Sabadell durant la República i la guerra, són textos esplèndids i molt ben escrits.

I en ambdós casos estan molt ben complementats pels textos curts. En el primer cas, hi ha dues notes il·lustratives del mateix Rossend Lozano sobre les noves condicions de la pràctica de l’art en la postguerra, mentre que l’estudi de Ricard Mas sobre les arts gràfiques

evidència el profit que es podria treure d’un estudi aprofundit sobre aquest camp, i Josep Ache fa una interessant incursió sobre la fotografia en els primers anys de postguerra. En el segon àmbit, Marc Comadran contraposa el cas de Joan Arús al dels escriptors de la Colla, mentre que Miquel Bach analitza els orígens de la Colla, i Daniel Venteo estudia el paper de Pere Quart en el Comissariat de Propaganda.

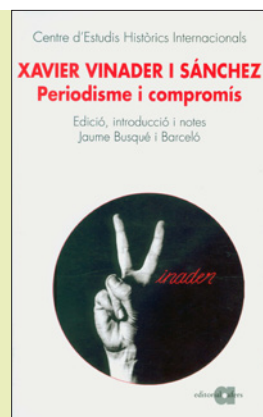
Un esment a part mereix l’exercici de Plàcid Garcia-Planas “Teixint bombes. Deu cròniques de la guerra civil a Sabadell”, que es diferencia àdhuc formalment de la resta de textos. A partir de fotos de fets i llocs de l’època i de fotos actuals dels mateixos indrets de João Novaes, se’ns brinda una crònica on el lligam entre passat i present es fa des de la subjectivitat de l’autor a partir de fets singulars. Potser l’exercici de lligar el piano llençat des del col·legi de la Sagrada Família i l’assassinat de seminaristes de Comillas és un exemple de revisitació de la brutalitat. Mai no sabrem què passava pel cap dels qui empenyien uns seminaristes des de dalt d’un penya-segat o dels qui llençaven un piano simplement perquè estava en una escola de monges. Però sí que ens evoca una bestialitat que resulta difícil de relacionar amb una ideologia.

Pel que fa als annexos, un, a càrrec de Xavier Domènech i Martí Marín, és el llistat de víctimes de la guerra, que no pot considerar-se complet. Antonio Onetti i Jordi Torruella ens il·lustren sobre els canvis en el nomenclàtor en aquest període convuls. Quant a l'apartat dedicat a les fonts, els testimonis orals, com mostren les entrevistes a càrrec de Genís Ribé, estan en vies d'extinció per raons biològiques; els escrits –dels quals Joan Comasòlivas fa un repàs extens– són fonamentals i ofereixen moltes possibilitats.

El balanç d'aquesta publicació és clarament positiu com a eina de divulgació i com a síntesi historiogràfica. Les síntesis, amb els buits i els desequilibris de coneixement encara existents, mostren que la producció historiogràfica sabadellenca sobre el període 1931-1945 no és gens negligible i que té molta potencialitat per avançar. Aquesta producció té dos fonaments que cal considerar. Una és la riquesa documental local –sobretot pel que fa als dos darrers segles–, la qual atreu investigadors d'arreu. L'altra és una base historiogràfica local que arrenca d'Andreu Castells i que en les tres darreres dècades no ha parat de produir, i a la qual s'han d'afegir les aportacions d'autors forans. Per això resulta xocant que ni l'exposició ni el catàleg esmentin l'exposició de 1986,

amb motiu del cinquantenari de 1936, atès que va esperonar nova recerca sobre aquesta etapa. Finalment, per grandària i característiques, Sabadell és un laboratori excel·lent de la història contemporània. El catàleg és una mostra magnífica de la vitalitat de la jove historiografia, i en algun cas no tan jove. En resum, tot plegat invita a l'optimisme i a esperar nous treballs sobre les esperances i els somnis, les desfetes i els malsons.

Josep M. Benaül Berenguer

Xavier Vinader i Sánchez,
Periodisme i compromís, Catarroja:
Afers; Barcelona: Centre d'Estudis
Històrics Internacionals, 2009, p. 240

UN PERIODISTA ATREVIT EN TEMPS CONVULSOS

Al migdia del 20 de setembre de 1977 una bomba de gran potència va destruir a Barcelona la redacció de la revista satírica *El Paps* i va matar el conserge de la publicació. A la mitjanit del mateix dia, el periodista Xavier Vinader entrevista, en un passatge fosc i solitari de la ciutat, un misteriós personatge de la ultradreta i li deixava anar a boca de canó: “Sabies que avui volarien *El Paps*?”. Va ser la primera pregunta d'aquella trobada inquietant. A l'interlocutor l'apuntà entre els plecs de l'americana la culata d'un revòlver *Smith & Wesson* del calibre 38. Vinader va continuar disparant les seves impertinents preguntes de no més de deu paraules com si no hagués vist res, com si el so de les bales que aquell subjecte movia amb els dits a la butxaca de la jaqueta no fossin sinó les boles d'un joc innocent.

Amb aquest atreviment actuava un dels periodistes més destacats de la transició espanyola. Va néixer a Sabadell en temps de postguerra, de mare murciana i pare valencià. Un nen que va haver de ser mimat perquè va arribar molt tard, perquè als dotze anys va

patir la pòlio que debilitava i retorçava el cos dels nois. Potser d'aquesta suposada debilitat va sortir la fortalesa de Xavier Vinader, les seves ganes de viure intensament, d'assaborir les emocions, la seva passió pel periodisme. El pes de les raons i la barbaritat política del moment el portaren a la militància comunista en els últims anys de la dictadura i de la seva mirada intel·ligent i la seva habilitat per administrar els silencis, de la seva petita figura, en va emanar una empatia que va atreure fins els que s'havien de comportar com els seus enemics. I encara captiva els que el coneixen.

De la seva trajectòria pública, del seu activisme de reporter en tenim una crònica excel·lent en el llibre *Xavier Vinader i Sánchez. Periodisme i compromís*, de Jaume Busqué. Aquest volum ens parla d'un periodista que en els darrers anys ha obtingut un reconeixement que contrasta amb l'oblit en què va estar després que una caiguda trastocqués la seva salut. Condecorat amb la Creu de Sant Jordi per la seva feina periodística, Vinader és quelcom més que un d'aquests periodistes atrevits que es van forjar en els últims anys del franquisme. Ell va ser i continua sent el símbol del periodisme combatiu.

De petit estudià al Col·legi del Cor de Maria, on va conèixer el que encara

considera el seu mestre: Pere Casaldàliga. En la primera adolescència ja va fundar una revista amb els seus companys de l'Acadèmia Taulé-Viñas i amb 22 anys va entrar a l'Escola Oficial de Periodisme. En aquells temps, en col·laboració amb Josep Maria Benaül, ja havia impulsat a la ciutat l'Organización Comunista de España - Bandera Roja (OCE-BR), i començava a col·laborar amb un *Diario de Sabadell*, que tenia a la capçalera el jou i les fletxes, com tota la premsa del *Movimiento*.

Igual que altres periodistes de la ciutat, Vinader va fer del periodisme militància i compromís, la seva forma de vida. Aquells joves van fundar a la ciutat la revista *Can Oriach*, que va ser lloc de trobada d'altres bons reporters com Dionisio Jiménez. Una generació de periodistes *progres* que van començar a desenvolupar la seva feina a les correspondències dels mitjans de Barcelona. Eren bons, atrevits i vivien intensament el periodisme, per això molts van acabar emigrant a la gran Barcelona atrets pels nous mitjans sorgits en la transició democràtica.

La feina periodística de Vinader va permetre documentar la vaga general que va viure la ciutat el febrer de 1976 per demanar la dimissió de l'alcalde Josep Burrull després que les protestes veïnals fossin reprimides de

manera violenta per la policia. Els 140 folis mecanografiats que el periodista féu per encàrrec d'Alfons Comín, llavors responsable d'Edicions Laia, han vist recentment la llum en forma de llibre revisat i ampliat pel mateix autor i que porta per títol *Quan els obrers van ser els amos* (Pagès Editors, 2012).

Corria l'any 1976 quan Vinader va marxar a Barcelona a treballar a la revista *Arreu* i després a *Primera Plana*, on va continuar denunciant l'activitat dels grups ultres, els mateixos que un any abans havien fet explotar un artefacte a casa seva.

L'atemptat contra la revista *El Pàpus* tornà a posar de manifest l'habilitat periodística i els bons contactes de Xavier Vinader. Unes setmanes després d'aquell sinistre, va aconseguir una entrevista amb un dels feixistes implicat directament en el cas i que romania escapat de la justícia. Com sempre, Vinader anava per feina amb el magnetòfon obert: "En quants atemptats ha pres part?", li va preguntar com qui diu una cosa banal, com qui pregunta el preu d'una simple mercaderia. Vinader tornava a demostrar una habilitat única per aconseguir bones fonts i perquè li expliquessin el que, potser unes hores abans, havien dit que no haurien d'explicar mai. La seva projecció com a periodista va arribar al cim en entrar

a la revista *Interviú*, la que en aquells moments desenvolupava el periodisme d'investigació més punyent i triomfava a cop d'escàndol i nus en portada.

Interviú va acollir els millors reporters i Vinader va ser un dels més atrevits. A l'estiu de 1979 un jove policia destinat al País Basc els confessaria com treballava l'extrema dreta i la seva relació amb la feina bruta que es planificava des dels despatxos oficials i s'executava sense uniforme. Vinader va publicar les declaracions explosives del policia Ros Frutos i poc després ETA assassinà dues de les persones que esmentava el reportatge. L'Audiència Nacional acusà el periodista d'inducció a l'assassinat i col·laboració amb banda armada. Vinader va prendre el camí de l'autoexili abans de sentir la sentència de set anys que li havia imposat el tribunal per un delictes d'imprudència temerària professional.

L'autoexili del periodista va generar la mobilització més important que ha tingut lloc al nostre país per la llibertat d'expressió. "Vinader, et volem a casa" va ser la consigna de desenes de manifestacions ciutadanes en favor de l'indult, el crit que es va sentir pels carrers de Sabadell. Vinader va viure una llarga temporada entre París i Londres, viatjant pel món i buscant reportatges de sensació amb el fotògraf Paco Elvira. Finalment, el 8 febrer 1984 va tornar a Espanya quan

ja les mobilitzacions ciutadanes havien aconseguit arrencar la promesa d'indult a un govern socialista que es resistia a atendre el clam popular i de tota la professió periodística.

El llibre de Jaume Busqué documenta un capítol fonamental de la història del periodisme a Catalunya i Espanya. Reconstitueix breument la vida d'un periodista que és tot un referent en el reporterisme d'investigació i mostra algun dels seus articles més destacats. Tot plegat ens permet entendre millor l'estil periodístic de Xavier Vinader, la seva habilitat en el maneig de les fonts, la seva actitud de reporter, el seu llenguatge directe. Documenta de quina manera el periodisme compromès va ser l'objectiu de l'extrema dreta i com Vinader es va atrevir a destapar els assumptes més tenebrosos de l'Estat. Aporta una valuosa informació de la vida pública de Vinader, l'home que ha sabut administrar els silencis.

Francesc Barata

Francesc Barata és doctor en comunicació i professor en periodisme a la Universitat Ramon Llull, on imparteix la matèria de periodisme d'investigació i reporterisme

Traducció: Cesc Prat Fernández

Joan Comasòlives i Font,
Conill amb sajolida, Palma de Mallorca:
Moll, 2010, 338 p.

INVENTARI APASSIONAT DE LES NOSTRES ARRELS

Com el plat que li dona el títol, *Conill amb sajolida* és una novel·la feta a cocció lenta, amb ingredients naturals de qualitat, dels de tota la vida. L'autor, Joan Comasòlives, ha invertit quatre anys a tenir-la a punt. En un temps de consum literari ràpid i fugisser, ajustat a les modes i als productes banals acompanyats de grans campanyes de màrqueting, aquest llibre és tota una excepció. Ha guanyat el premi Llorenç Villalonga, a Palma, i va ser finalista del premi Sant Joan l'any 2009, sense que l'autor sigui cap figura editorial ni mediàtica consagrada, ni s'acompanyi de padrins culturals o polítics.

Conill amb sajolida és un relat que parla de nosaltres. De nosaltres, els vallesans, i d'un moment en què, a la nostra comarca, un determinat concepte de progrés, basat en l'especulació, el diner i el descontrol urbanístic i industrial, va fer recular, i quasi anorrear, les formes de vida rurals tradicionals.

Una família de masovers assisteix a les peripècies històriques de la guerra, la postguerra i el franquisme triomfant. A l'època del desarrollismo, amb el règim consolidat i l'oposició

interna –política i social– emmudida, l’amo decideix fer-los fora de la casa que han ocupat durant generacions. Una trama d’interessos i passions, d’injustícies i venjances, es descabdella a Viladececs, un poblet que ha viscut de la vinya des de fa molt de temps, i a la veïna ciutat de Terradell, sincrètic topònim inventat per Comasòlivas –fill de pagès, natural de Matadepera, director de l’Arxiu Històric de Sabadell– per evitar que la ficció quedés atrapada en un paisatge massa concret.

Però més enllà del context i de la trama, de convertir-se en una reivindicació de la memòria històrica de la nostra pagesia i en un al·legat en defensa d’una vida amenaçada, Conill amb sajolida és un exercici lingüístic i literari de gran valor. Les dites populars que encapçalen cada capítol, els refranys i les frases fetes apareixen amb naturalitat en boca dels personatges, però també en la ploma de l’autor: “a casa pobra, qui res no hi duu, res no hi troba”; “a vegades viu més el que piula que el que xiula!”; “el que és fill de gat, una hora al dia caça rates”; “si l’ase no vol beure..., deixa’l jeure”.

Des de la primera pàgina, ens toquem amb una manera d’expressar-se original, riquíssima en imatges, que beu de les fonts de la natura, la tradició i la saviesa popular. Comasòlivas es

limita, diu, a explicar allò que ha vist a casa des de ben menut.

Les feines, les eines...: “Xapos, magalls i arpiots de dues puntes amb l’escarpell ben esmolat. Davantals de cuir per a la sega. Sota la barra, a terra, hi havia una fanga, una forca de ferro, magallons per a fer herba per als conills, un pic, una rella, un magalló per escatar el tartrà de les bótes, escurabótes de diferents llargades, picabótes, etc. Una maça de fusta amb dos cèrcols i uns tascons d’estellar soques. Penjada a la paret, una destrat catalana i un pixador de porc cagat de les mosques, que teòricament havia de servir per greixar pells i cuirs, però que no s’utilitzava per a res i feia el seu goig, com hi ha món. Tires d’espart i de ràfia. Lloquets. Pales. Un xerrac d’una sola fulla metàl·lica proveït de dos petits mànecs de fusta als extrems”.

La disposició dels arbres a l’hort, el calendari del pagès viscut en primera persona, el detall de les herbes...: “ha sortit herba nova i gemada. Veieu, aquí hi ha lletsons, arengades, arengades amples, corretjoles o campanetes. També hi ha alguns màstecs, agulles, cabrunes, morruts, una mica de margall, una mica de fonoll, canyota...”.

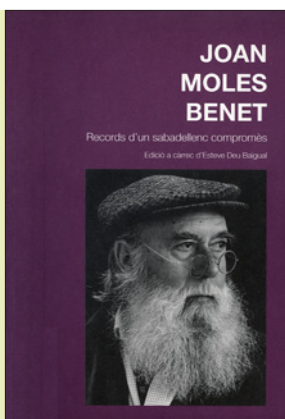
En època d’economia de paraules, de desprestigi de sinònims, de pobresa de recursos estilístics i fins i tot d’estalvi de lletres per influència de l’escriptura

dels missatges curts, Comasòlivas aboca un arsenal lingüístic impressionant. Per a mi, aquest és el principal patrimoni d’aquesta obra: el poder descriptiu d’una realitat que s’ha anat perdent. Dir el nom de cada cosa, explicar al detall tasques com la verema o la matança (“Primer, quan el degollen, remeno la sang perquè no es glevi, perquè servirà per a les botifarres. Després, un cop obert el porc, netejo la mocada amb sal, vinagre i llimona, si n’hi ha. Els budells s’aprofiten tots, el ventre, el bisbe, la bufeta, la culana, el budell prim. Cada peça i cada budell serveixen per a una cosa diferent.”) enmig d’una novel·la no es fa si no es té una intenció salvadora. De salvar els mots, vull dir, una vegada més.

Comasòlivas, historiador i arxiver, sap que allò que no queda escrit i documentat es perd, desapareix. Els antropòlegs troben el sentit de la seva vocació, de vegades, en l’estudi i la catalogació de tribus remotes que la pressió de la modernitat amenaça d’extingir. Aquest llibre, que l’autor refusaria, amb raó, que fos titllat d’antropològic, és, tanmateix, el fruit d’una dèria semblant: la de recordar-nos, col·lectivament, que venim d’on venim i que per això –també– som com som.

Joan Carles Peris

Periodista

Joan Moles Benet.

Records d'un sabadellenc compromès, edició a cura d'Esteve Deu Baigual, Sabadell: Agrupació de Veïns de Gràcia, 2011, 267 p.

Amb la publicació del llibre *Joan Moles Benet. Records d'un sabadellenc compromès*, l'Agrupació de Veïns de Gràcia ha volgut fer un homenatge a un dels seus fundadors. Moles ha estat una persona molt activa, des de la meitat de la dècada de 1950, en diferents grups i entitats de Sabadell (JOC, FAV, PSUC...). Els membres més actius de l'Agrupació de Veïns sabien que ell i la seva família tenien interès a publicar les memòries que havia escrit. Esteve Deu Baigual, doctor en Història i catedràtic de la Universitat Autònoma de Barcelona, ha fet una molt bona feina d'edició d'aquestes memòries, reordenant, revisant i reescriuint els textos, respectant en tot moment el contingut dels escrits de Joan Moles.

El llibre consta d'una introducció de l'Agrupació de Veïns de Gràcia; un pròleg, escrit per Àlvar García Trabanca, un dels fundadors, junt amb Joan Moles, de la Joventut Obrera Catòlica de Sabadell (JOC); una nota de l'editor; tretze capítols; un annex documental, en el qual s'han incorporat diferents textos relacionats amb la trajectòria vital i política de Moles, i un recull fotogràfic.

Del primer capítol, dedicat als seus orígens familiars i a l'arrelament a Sabadell d'ell i de Teresa Llamas, que seria la seva esposa des del setembre de 1964, val la pena destacar l'arribada al barri de Ca n'Oriac de Teresa i la seva família, l'any 1962, des del seu poble natal, Sierra de Yeguas, de la província de Màlaga. Com a molts altres pobles rurals, a Sierra de Yeguas es va produir, des de la meitat de la dècada de 1950 i durant la dècada de 1960, un important moviment migratori, sobretot de joves, cap a les zones industrials, entre les quals Catalunya. En aquella època, a Ca n'Oriac hi van arribar moltes persones procedents d'Andalusia, d'Extremadura i de Múrcia. Teresa Llamas aviat s'integraria en la Joventut Obrera Catòlica Femenina (JOCF).

El segon capítol tracta dels records de Joan Moles de la Guerra Civil i de la postguerra (el soroll de les bombes, la por de les tropes franquistes, la misèria, la fam, el racionament, l'estraperlo, la mort de moltes persones per tuberculosi, la dura repressió franquista...). També explica les seves experiències com a jugador de futbol i com a escolà a la Parròquia de Mare de Déu de Gràcia.

En el tercer capítol, repassa la seva etapa escolar. D'aquella època en destaca l'explicació de la història dels que havien vençut en la guerra i l'adoctrinament falangista i reli-

giós que rebien a l'escola, però també el descobriment, gràcies a la JOC, de l'ensenyament, pedagògicament avançat, que s'impartia a Sabadell durant els anys de la Segona República. Recorda la repressió que van patir molts professors de l'època republicana, que serien expulsats de l'ensenyament i se'ls prohibiria exercir la seva professió, i la seva substitució pels nous "maestros nacionales" addictes al règim franquista. Aquest capítol conclou amb algunes informacions sobre l'abast de la destrucció de les escoles de Sabadell del període de la República, i destaca la clausura de totes les escoles de la Generalitat i dels sindicats de treballadors.

Al capítol quart, Joan Moles explica algunes anècdotes i els seus records durant el servei militar. En el capítol cinquè fa un repàs de la seva trajectòria laboral (va treballar a la parada de Miquel Andreu del Mercat Central de Sabadell i a les empreses metal·lúrgiques de Pau Abad Piera, de Jaume Estrada i Talleres CATO), i posa en relleu el despotisme d'alguns empresaris, com Pau Abad, envers als seus treballadors, els quals no sols explotaven, fent-los treballar més hores de les que marcava la llei sense cap compensació, sinó que també els tractaven malament i els acomiadaven quan els convenia i fàcilment perquè no tenien cap tipus de drets. Joan Moles

també explica la seva trajectòria com a enllaç sindical, primer a l'empresa de Pau Abad, quan ell ja estava vinculat a la JOC, i després a Talleres CATO. És interessant la informació que proporciona Moles sobre el procés de decisió dels treballadors de Talleres CATO de participar en la vaga general de Sabadell de l'any 1976.

Al capítol sisè, Joan Moles recorde les activitats que es feien als locals i a les entitats del barri de Gràcia que més freqüentaven ell i els seus amics i veïns (bars, clubs esportius, parròquia, farmàcia, societat coral, escola Narcisa Freixas, institut de batxillerat Pau Vila, agrupació de veïns...). La primera Festa Major del barri va tenir lloc el 1941 i la va organitzar mossèn Sardà de la Parròquia de Mare de Déu de Gràcia; la festa es va continuar celebrant cada any fins al 1969, i es deixaria de fer durant uns anys, fins que l'Agrupació de Veïns va decidir recuperar la Festa Major i assumir-ne l'organització. De l'escola Narcisa Freixas, inicialment vinculada a la parròquia del barri, destaca que acabaria sent administrada pels mestres i la junta de pares, que es deslligaria de la parròquia i que participaria activament en un grup d'escoles privades que reclamarien la seva incorporació a la xarxa d'escoles públiques. De l'institut Pau Vila, en ressalta la gran participació dels

pares d'alumnes en la marxa del centre i el fet que l'any 1972 es presentessin i fossin aprovats els estatuts de l'Associació de Pares d'Alumnes, a l'empara de la Llei reguladora d'associacions, del 24 de desembre del 1964.

Al meu parer, un dels capítols més interessants del llibre és el setè, centrat en la militància a la JOC de Joan Moles, que seria un dels fundadors del grup de Sabadell d'aquest moviment catòlic internacional de joves obrers. L'autor d'aquestes memòries aporta informacions molt valuoses sobre la dinàmica de funcionament i les activitats de la JOC en general. Sobre la JOC de Sabadell, el nucli inicial de la qual es formaria el 1954, Moles explica el procés d'expansió als barris (es formarien grups de la JOC a Gràcia, Torre-romeu, Ca n'Oriac, Can Rull, la Creu de Barberà...) i la seva participació i vinculació a les lluites dels treballadors sabadellencs de la dècada de 1960; en destaca les vagues de 1962 a les empreses Suñer, Aprestos Julià, Marcet i Llonch. Particularment interessant és el relat dels fets relacionats amb la vaga d'autobusos que s'havia convocat pel dia 2 de maig d'aquell any, en protesta per l'augment del preu del bitllet de l'única línia d'autobús que llavors funcionava a Sabadell, que anava de la Creu de Barberà a Ca n'Oriac. Joan Moles, que seria empresonat a la Model de

Barcelona per repartir fulls de mà que convocaven a la vaga d'autobusos, és un dels molts exemples de persones amb conviccions cristianes, però crítiques envers la jerarquia de l'Església catòlica, que es comprometrien en les lluites dels treballadors.

Al capítol vuitè, també força interessant, Joan Moles explica la seva trajectòria com a militant del PSUC i d'ICV, des del 1975, quan va ingressar en el PSUC, fins al 1999, quan es va donar de baixa d'ICV. D'aquells 25 anys de militància, a les memòries en destaca la legalització del PSUC, la victòria electoral d'aquest partit en les eleccions municipals del 4 d'abril de 1979 (Moles s'havia incorporat a la llista del PSUC, encapçalada per Toni Farrés, i fou elegit regidor), diferents aspectes de l'obra de govern del primer ajuntament democràtic, l'anomenat cas "Vinader", les divisions internes del PSUC que van conduir a l'escissió d'un important grup de militants que constituïrien el PCC, la creació d'ICV i de l'Entesa per Sabadell. En aquest capítol hi ha moltes dades sobre les persones que van protagonitzar l'activitat pública del PSUC, la gran majoria dels quals són homes, que acapararien quasi tots els càrrecs de direcció interna i la majoria dels llocs d'elecció "assegurada" en les llistes electorals.

Els capítols novè i desè, centrats, respectivament, en l'Agrupació de Veïns de Gràcia, que es va crear l'any 1973, i en la Federació d'Associacions de Veïns de Sabadell (FAV), són molt rellevants, perquè aporten dades sobre els orígens d'aquestes dues organitzacions i les seves principals activitats i reivindicacions. De les accions protagonitzades per l'Agrupació de Veïns de Gràcia, de la qual Joan Moles va ser un dels seus fundadors, destaca la demanda de creació de la plaça del Treball (es va inaugurar el 10 de maig de 1987, després de tretze anys de lluita), l'oposició a les contribucions especials que l'Ajuntament volia que paguessin els veïns per la construcció de la "Gran Via", la reclamació de serveis sanitaris al barri, la promoció d'activitats culturals i la millora dels carrers. Pel que fa a les actuacions de la FAV, que sorgiria d'una Coordinadora d'Agrupacions de Veïns que va començar a funcionar a partir de l'any 1973, Moles posa en relleu la tasca d'enfortiment del moviment ciutadà desenvolupada per aquesta federació, impulsant la constitució d'associacions de veïns a tots els barris de Sabadell; les reivindicacions que va plantejar sobre les diferents qüestions que no estaven resoltes a la ciutat, com el transport públic i els equipaments educatius i sanitaris;

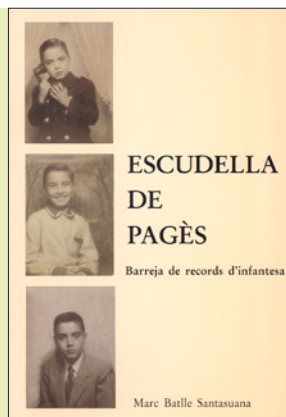
així com la seva contribució a la instauració d'un ajuntament democràtic, adherint-se a l'Assemblea de Catalunya, a escala local, i participant activament en les campanyes per una escola pública, catalana i de qualitat, i per uns ajuntaments democràtics. Al capítol desè, es dona informació sobre la vaga general que es va fer a Sabadell l'any 1976 i s'aporten dades que poden complementar les que s'han proporcionat en altres obres, entre les quals la de Dionisio Giménez, *Sabadell: el pueblo unido...*, la de Xavier Vinader, *Quan els obrers van ser els amos. Una setmana de vaga general política a Sabadell el febrer de 1976*, i la de Xavier Domènech, *Quan el carrer va deixar de ser seu. Moviment obrer, societat civil i canvi polític. Sabadell (1966-1976)*.

Als darrers tres capítols del llibre es donen informacions d'interès desigüal. El capítol onzè està dedicat a l'Organització de Consumidors i Usuaris de Catalunya a Sabadell (OCUC), que es va constituir l'any 1985. Joan Moles, que seria el coordinador de la seva Junta Directiva, indica els objectius de l'entitat i algunes de les seves principals activitats. Del capítol dotzè, titulat "Altres records dispersos", destacaria el que Moles explica d'Isidre Nadal, conegut com "Llum de la Selva", un personatge que va defensar el naturisme i la no-violèn-

cia. Al capítol tretzè, Joan Moles aporta dades biogràfiques sobre la trajectòria política i social d'alguns dels seus companys i companyes, uns ja morts i altres vius, que segurament podrien ser la base per a l'elaboració de biografies més aprofundides.

Si tenim en compte, d'una banda, que en les memòries de Joan Moles hi ha molta informació referida a les lluites i a les accions polítiques i socials en les quals va participar i, d'altra banda, que l'autor ha estat una persona molt activa en diferents associacions i entitats de Sabadell, és de preveure que el seu llibre tingui un gran interès per a les persones del seu entorn, per a persones de la seva generació que han viscut situacions similars (la misèria i la por de la postguerra, les lluites antifranquistes...), per a activistes dels moviments socials i dels partits polítics i per als historiadors de l'època franquista i dels moviments socials contemporanis.

Concretament, per als historiadors són molt útils aquesta mena d'obres, basades en la memòria i la consulta de documents conservats, ja que són un tipus de font que permet captar com van percebre els fets històrics les persones que els van viure directament, així com les seves actituds i respostes, informació que es pot complemen-

tar amb les proporcionades per altres fonts històriques, com els documents, les fotografies, els vídeos o les entrevistes.

Enric Prat Carvajal

Doctor en Història, professor del Departament de Ciència Política i Dret Públic de la Universitat Autònoma de Barcelona, membre del Consell Editorial de la revista *Sin Permiso*.

Josep Sallarès i Camps,
Memòries familiars i anecdotari sabadellenc, Barcelona : [s.n.], 2009, 310 p.

Marc Batlle Santasuana,
Escudella de pagès. Barreja de records d'infantesa, Castellar del Vallès: [s.n.], 2011, 214 p.

JOSEP SALLARÈS I CAMPS

Tot el que ens apropa al passat ens el fa menys llunyà i més entenedor. La prosa àgil de Josep Sallarès i un subtil sentit de l'humor fa que t'empassis el llibre xuclant. Les anècdotes per ell viscudes o sentides a explicar per la família et fan entrar dins de l'època que et vol transcriure.

La família ha tingut un gran pes en la seva formació. Pel que explica, era un ambient molt obert, en què es comentaven tots els esdeveniments. La seva descripció de com va viure la guerra civil i la segona guerra, si no hagués estat perquè a casa seva "se'n parlava", no l'hauria pogut transcriure tan bé.

Les anècdotes familiars, els embolics dels temps dels avis, te'ls explica com si fossin d'ara. No es limita a fer un arbre genealògic concís, sinó que sap donar detalls de les picabaralles i reconciliacions que van tenir lloc fa més d'un segle entre els seus avantpassats.

La vida que portaven els viatjants de comerç, quan els transports ni les

"fondes" no eren el que són ara... Admira molt els seus pares. Explica com es va morir l'avi patern, sol, a Santander, i com el seu pare el va tornar –tot sol!– cap a Sabadell...

La mare, discreta, però que tenia la seva opinió i com la va saber fer conèixer en una reunió de la Mútua del Comerç i de la Indústria. En una època que poca veu tenien les dones, ella va demanar la paraula per exposar el nul paper que tenien en les institucions... Ho devia exposar molt bé, perquè al cap d'uns anys li van fer cas i van deixar que algunes entressin a formar part de la Junta.

Al Sabadell del segle passat l'Església hi tenia molt paper. El fet que el seu pare formés part de la Junta d'Obres de l'Església de Sant Fèlix fa que recordi fets relacionats amb la restauració i com costava de posar-se d'acord per mantenir un mateix criteri en la decoració.

Parla de mossèn Geis, un sacerdot entranyable per a molta gent i que ell havia tractat molt, ja que anava sovint a casa seva. L'havia casat i havia casat les seves germanes. També parla del fet luctuós de la mort de dues germanes seves, de 12 i 14 anys, que va succeir en l'interval de cinc dies. Una vertadera tragèdia.

Quan parla d'aquells carros carregats fins dalt, per exemple, veus ben bé com devien ser els carrers de Sabadell

transitats per aquelles baluernes que ara només podem contemplar el dia de la Passada.

El fet que el seu pare hagués format part del consistori de Sabadell li fa recordar un munt d'anècdotes d'aquella institució. I del Gremi de Fabricants... I no cal dir de la Caixa d'Estalvis de Sabadell, de la qual fou director una pila d'anys!

És un llibre que cal llegir, per conèixer més Sabadell i els seus personatges, sobretot des del final del 1800 fins als nostres dies. Els costums, les dites pròpies del ram tèxtil... No es queda només amb les frases tan sabudes de "té mala peça al teler" o "se li veu el plegador", sinó que ell ens descriu un sistema de vida que potser no és gaire conegut per molta gent. Un sistema de vida que pot explicar anècdotes del Liceu, o aquella "planxa" que va fer aquell noieta que anava per primera vegada a un enterrament representant el seu pare. No sabia què s'havia de dir per donar el condol i va anar escoltant –a mitges– el que deien els altres i, quan li va tocar a ell expressar-se, va dir: "L'acompanyo en l'assortiment".

Tota la família de Josep Sallarès li ha d'estar profundament agraïda per aquest llibre, perquè no ha deixat que quedessin en l'oblit tants i tants fets de la seva parentela. Fets que es poden

anar transmetent de pares a fills, sí, però que, si a més hi ha un relat escrit, en queda un document que és d'una vàlua immensa per a les generacions que han de venir.

Moltes gràcies, Josep, per tot el que ens has explicat.

MARC BATLLE SANTASUANA

Quina memòria tan prodigiosa té en Marc Batlle! Tots els seus records, fins als catorze anys, queden ben reflectits en aquesta obra.

Comença el llibre parlant del carrer de Sant Llorenç, per a ell, "el més bonic de Sabadell". Recorda cada casa i cada família que hi habitava.

Parla dels jocs; dels que es feien l'aire lliure i dels que es feien quan plovia. De les revistes infantils –els tebeos–, de les col·leccions de cromos i dels llibres que es llegien en aquella edat.

Del gran paper que tenia la ràdio i els seus anuncis –la gent se'ls sabia de memòria–, com també de la poca varietat de música que es podia escoltar, cosa que feia que es coneguessin les lletres de les cançons de tant repetir-les. I, com que no n'hi havia cap en anglès, tothom podia entendre "l'argument i el cant de l'obra", cosa que en facilitava molt la memòria.

Teatre: Els seus primers records de l'Estarjo –més tard Alcàzar–, no hi falta

la Faràndula i les facècies que hi havia viscut. No es descuida de Palestra, sinó que en dóna molta raó. Els que la formaren, els actors...

El cine: Cita els cinemes que hi havia a Sabadell, molts dels quals ara desapareguts, i els més importants, on el públic s'hi "abonava" per a tots els diumenges de la temporada. Ja no calia pensar de fer res més. La gent s'empassava el que li donaven... i fins a l'altre diumenge. Més tard va aparèixer el cinefòrum i ja es va ser més exigent i es va tenir més criteri.

Al matí, al Principal: els nanos –les nenes em sembla que no– acostumaven a anar els diumenges al matí a una sessió de cine on "donaven" dues pel·lícules, la bona o la dolenta i una de riure. En Marc té tan bon record d'aquelles sessions, que ara en llegir-ho em sap greu haver-me-les perdut. I els de la seva colla aprofitaven tant el temps que a la sortida encara podien anar a veure un partit d'hoquei o d'handbol.

Qui sigui amant dels esports en aquest llibre trobarà tota la documentació inimaginable dels personatges que eren figura en aquells anys. En Marc parla de tots els camps que hi havia a Sabadell, quina especialitat s'hi practicava i on estaven situats.

Fa una passejada "virtual" pels carrers i sap donar raó de tot el més in-

teressant que es trobava en cada un. Recorda els forns de pa, les pastisseries, les tendes especialitzades en... què sé jo! N'hi havia moltes de peculiars, ara tot és més homogeni... a tot arreu sembla que venguin el mateix... Ho recorda tot. Hi dedica un capítol i fa esment de les moltes botigues que van marcar una època i que encara avui són referència en el seu ram.

Els costums en segons quines diades, la manera de vestir... El que es menjava normalment a les cases –esmorzar, dinar, sopar i berenar!–. Les festes assenyalades... La manera de parlar de Sabadell; aquí hi té molt a dir, troba a faltar modismes que a la seva infantesa eren molt normals ara caiguts en desús. El català castellanitzat, “la una menys quart” i “les dos” i no les dues.

Cita tots els bars, cafès i restaurants de l'època, molts dels quals avui són desapareguts; sap donar raó de tot el que s'hi servia i de la clientela que tenien.

Els seus records de la Guerra Civil també entren dins d'aquest llibre. Són records del que va sentir, del que parlava la gent que l'envoltava. Les frases que començaven en “abans de la guerra”, i si no es volia acabar les sopes: “Ai!, si haguessis passat la guerra!”.

Un capítol molt important és el titulat: “Quan jo era petit...”. N'hi ha per

sucar-hi pa. Cada record és per comentar-lo.

Els col·legis on va anar, la Sagrada Família i Can Culapi; de tot arreu en dóna detalls que sembla que t'hi trobis.

Del Centre d'Esports Sabadell: els afeccionats a la pilota i més a la pilota local, trobaran en aquest capítol el que no crec que trobin resseguint tots els diaris de l'època. No es descuida ni porter ni porteret, ni davanter ni migcampista. Com xalaran llegint-ho. Ah!, i el llenguatge futbolístic.

Marxa de viure al centre de Sabadell i passa un any i mig a la Creu Alta. Un altre barri, altres amics, una altra experiència.

I les vacances. Les vacances que en aquells anys tot Sabadell les feia al mateix temps –del 18 de juliol al 31 d'agost– i on les passava ell amb la família. Ens aplica els estius a Berga, a Tarragona i a Viladecavalls. En aquest últim poblet els seus records es desborden, i ens fa conèixer tots els noms de les cases del poble –tal com havia passat amb les del carrer de Sant Llorenç– cosa que indica que s'hi devia trobar molt bé i se'l devia estimar molt.

Fer un resum d'un llibre de més de dues-centes pàgines no és cosa fàcil, i més si cada una dóna per fer-hi un comentari. És un llibre que es llegeix amb un somriure continu... l'interès no

decau gens. Pels que som sabadellencs és un goig que algú hagi recopilat tan bé un clima de trenta anys enrere i, pels que no ho són, és un retrat tan fidedigne que els pot semblar que també hi hagin viscut.

Quan em van dir de fer-ne la ressenya, encara no l'havia llegit. Ara puc dir que no és un llibre per “criticar-lo”, sinó per recomanar-lo.

Moltes gràcies per haver-nos refrescat la memòria. I ara, a esperar el proper, a partir dels 15 anys, que és on s'acaba aquest.

Maria Mercè Lleonart

322

Juan Retana,
Gentes de otro lugar; La Vila Joiosa: Agua Clara Editorial, 2009, 121 p.

Sento, com a molt sòlids, els meus vincles amb Sabadell. Per raons familiars, naturalment, que encara hi tinc, a la Manchester catalana, un bon tros de família. I per raons literàries, amb un punt àlgid: la Colla de Sabadell, que va convertir la capital del Vallès en la capital cultural catalana. En tot cas, quan em pregunten per escriptors sabadellencs vius i en actiu em surten uns quants noms: Antoni Dalmases, Isidre Grau, Ton Creus, els germans Bach, Lluïsa Forrellad, Feliu Formosa, Josep Gòrriz..., entre tants que, ho lamento, o no conec o bé he oblidat, sense ni una gota de mala fe. Els esmentats, en tot cas, són escriptors en llengua catalana. Avui, però, vull reivindicar un escriptoràs navarrès que viu i treballa a Sabadell i que escriu en un castellà ben après i ben paït, sense temptacions retòriques: Juan Retana, de qui vaig llegir *El rencor y la memoria* i de qui ara he llegit dos cops, tremolant a estones, *Gentes de otro lugar*. Si el primer llibre era una novel·la curta sobre un tema poc conegut, el de la repressió franquista, durant la Guerra Civil, a Navarra, el segon parla de les riuades del Vallès, vistes des de Sabadell, el mes de setembre de 1962.

Les vaig viure, aquelles riuades. Des dels camps del Papiol, on vaig treballar, amb molta altra gent, en la feina de desenterrar cadàvers. Els primers, cossos inflats, de tons morats, eren cadàvers de criatures. Les imatges d'aquells dies no les he oblidat mai. L'autor de *Gentes de otro lugar*, nascut el 1961 i que, per tant, no n'havia tingut notícia directa, d'aquells fets tràgics, ha estructurat un retaule èpic, malgrat la falta total d'efectismes distorsionadors, al capdavant tramposos, de tantes altres literatures sobre desastres naturals.

Juan Retana fa la crònica d'aquella nit de pluja embogida des d'una òptica doble: des dels centres de poder de Sabadell –al Centre, el Gremi de Fabricants o l'Euterpe– i des de les zones inundades i destrossades dels entorns del riu Ripoll, dels nous barris d'una ciutat, la Meca de molts processos migratoris però amb una irresponsable deixadesa urbanística. (Tot llegint el llibre recordava que a la revista *La Hormiga de Oro*, l'octubre de 1902 –havia consultat el número perquè hi havia una ressenya de l'enterrament de mossèn Cinto–, després del comentari d'unes noves inundacions del riu Llobregat, l'editorialista parlava del “*criminal cruzamiento de brazos de las autoridades*”, judici que no va fer la premsa espanyola de 1962.) Els personatges d'una banda

i de l'altra, en ben poques pinzellades, amb totes les seves grandeses i misèries, t'acaben resultant familiars. I els debats de fons –sobre la necessitat de canviar el model de la indústria tèxtil de Sabadell, a la qual s'oposen fabricants i banquers perquè més els val treballar amb maquinària vella i amb mà d'obra barata..., o sobre l'estraperlo, els fills, si va tenir o no sentit començar l'aventura migratòria...– van paral·lels amb la constatació, fragmentària, lenta, contradictòria, que tot allò pot arribar a ser una gran tragèdia.

És evident que l'autor s'ha hagut de passar moltes hores investigant i tractant de convertir en pell de la seva pell les memòries múltiples d'aquella nit (i les d'abans i les de després). El sé relacionat amb Ca n'Oriac i, quan li ho he preguntat, m'ha dit que sí, que coneixia Torre-romeu. El seu és, en tot cas, un retaule dels vells mestres flamencs: amb figures precises, amb molts objectes que mai ningú no voldria per a un museu de cinc estrelles però que Juan Retana converteix en peces d'un imprescindible Museu de la Memòria Col·lectiva..., que ens faria entendre una mica més la història quotidiana de les migracions socials dels anys 60 a Catalunya i, paral·lelament, les conquestes, sí, però també les ambigüitats dels qui van participar en la reindustrialització de la ciutat.

Una amiga madrilenya, que va viure molts anys a Sabadell, em deia que no havia trobat prou llibres sobre la ciutat a mitjan segle xx, la del *boom* demogràfic. Li regalaré el llibre. I li diré que, dies a venir, serà considerat un bell homenatge a llibres farcits també de memòries no gens ensucrades, dures i concretes, com ara *Los girasoles ciegos*, de l'amic Alberto Méndez. M'estranyaria tant que els crítics del meu país (que, tot i que clandestins, n'hi deu haver) no s'adonessin del valor d'aquest llibre... pel sol fet que no hagi estat editat per una de les editorials que organitzen rodes de premsa i sopars de luxe per presentar els seus autors nous!

Després d'haver redactat aquesta nota, he tingut la sort de conèixer millor l'obra de Juan Retana i el seu itinerari. Els primers dies de juny de 2010 vaig ser amb ell i un dels seus germans –artista plàstic, com el seu pare– en un dels restaurants de cuina basca que regenta al passeig de Manresa, naturalment en obres, de la que havia estat “*ciudad piloto del deporte español*”. Feia pocs dies que li havia comentat per carta, a l'autor, *El libro que Helga no llegirà a leer*: es tracta d'una sàvia novel·la “en construcció” –que van bastint autor i lectors– i que acaba malament: l'atemptat d'ETA contra l'Hipercor de la Meridiana, a Barcelona. Els personatges

que hi desfilen tenen ben poc a veure amb els de *Gentes de otro lugar*. Juan Retana, però, aconsegueix que cadascú sigui cadascú; ço és: que cada personatge sigui un ésser singular, fet que es nota en l'ús que fa del llenguatge i en la projecció virtual de neguits, desigs i cabòries. L'habilitat de l'autor recolza, per tant, en una aprofundida capacitat verbal que li estalvia adjectius balders, explicacions que sovint inflen els textos i en pertorben la lectura d'un lector sense fums.

Si esmento aquesta altra novel·la és perquè ningú no podrà dir que *sonó la flauta por casualidad*: l'escriptor coneix les eines lingüístiques amb què treballa. Però és que, a més, es pren ben seriosament la feina i investiga, pregunta, consulta, compon el trenca-closques d'uns fets i el ritme que vol injectar a l'acció. És a dir: domina, cada cop més, temps i paraules. I goso afegir: colors. Quan vaig saber que els Retana són una família que ha mamat els secrets de les arts plàstiques, vaig descobrir els textos del nostre autor que tenia a mà. I ho vaig fer per comprovar que, a més de paraules i d'emocions suggerides, la seva prosa reflecteix volums i colors i nostàlgies cromàtiques. Sensibilitat cromàtica, per cert, que es creu de veritat allò de les coordenades temps-espai. Fins al punt que goso dir

que Juan Retana és, i ja consolidat, un no gens negligible “actiu sabadellenc”.

Ignasi Riera

Manuel Foraster Giravent (ed.),
Antoni Farrés i Sabater, tal com l'hem conegut, Sabadell: Amics del Toni,
2012, 350 p.

“Aquest text no són unes memòries ni òbviament una biografia”, amb aquestes paraules a la solapa de la coberta, el llibre ens adverteix des del començament de la voluntat de no ser un llibre de gènere històric, ni de deixar-ho de ser. Com explicà Maria Dolors Calvet a la presentació de l'obra a la seu de la Fundació Bosch i Cardellach –amb l'Alliance Française, l'Espai FOC i la Generalitat de Catalunya, entitat col·laboradora de l'edició, segons consta als crèdits–, no fou possible que l'Antoni Farrés deixés unes memòries a la posteritat, ni els seus amics tenien la voluntat de biografar-lo segons els cànons acadèmics. Ara bé, més enllà de la cessió dels seus arxius per a la seva conservació i aprofitament de cara a la història, els seus *amics* podien rendir encara un servei més –i en bona mesura un tribut– a la seva memòria, que fos útil als i a les professionals de la recerca històrica tant com al públic en general: evocar-lo críticament des del parentiu, des de l'amistat i des del respecte de qui va conviure amb ell des de les més diverses facetes de la vida ciutadana i des d'instàncies diverses de la política catalana.

Des d'aquest punt de vista –el de les intencions–, el llibre cal jutjar-lo des de dues perspectives, que no són, en cap cas, les de valorar si la trajectòria del seu protagonista resulta prou ben retratada. D'una banda, l'evocació de la persona; de l'altra, el record d'un període determinant de la història sabadellenca, catalana i espanyola. Ambdues perspectives són intenció declarada de l'obra i de la segona en parla a bastament la nota prèvia a la introducció a càrrec de d'Antoni Garriga Miralles, de la mateixa manera que fou un dels fils conductors de la presentació ja citada del llibre.

Pel que fa a les entrevistes –desiguals, com no pot ser d'una altra manera, atesa la diversitat de veus–, el material resulta impagable i ho resultarà molt més així que passin els anys. Acostumat que li presentin propostes de treballs universitaris a partir d'entrevistes, el qui signa aquesta ressenya està tip d'assistir al desencís de qui creu que pot fer fàcilment història oral de la Guerra Civil o de la immediata postguerra ara que els qui les varen viure com a adults ja no són, sinó excepcionalment, entre nosaltres. La història oral s'ha de nodrir d'entrevistes fetes tant des de la llunyania i la perspectiva que donen els anys (les més habituals), com des dels testimonis com més immediats millor:

perquè la seva comparació resulta –les poques vegades que es pot fer– enormement allisonadora. Els anys donen perspectiva tant com silencien veus i condemnen a l'oblit.

Hom pot compartir o rebutjar, totalment o parcial, les veus que hom pot llegir a les pàgines editades per Manuel Foraster, però regalimen *autenticitat* tant com subjectivitat i encara no estan marcades per la llunyania i la deformació inevitable que ella produeix, com ho estaran les mateixes veus *així que passin vint anys*. Si des del camp de la recerca s'intenta repetir parcialment aquesta experiència al voltant de l'Antoni Farrés d'aquí a unes (poques) dècades, l'experiment de la comparació serà tan interessant com l'intent de reconstruir històricament al personatge. També perquè pel que fa a aquells/es que han participat en el joc polític les entrevistes no només ens parlen de l'Antoni Farrés, sinó dels entrevistats: cal no perdre-ho de vista perquè alguns/es, són també *personatges* en si.

Pel que fa a l'intent de reviu la frontissa/frontera de 1979 –un any clau a Sabadell com a tots els municipis espanyols–, el resultat és reeixit molt més des de la perspectiva de remarcar-ne i, si convé, recordar-nos la singularitat i la importància de la data –especialment si hom fa l'exercici (inevitable!) de compa-

Sabadell, lletra impresa: de la vila a la fi de la ciutat industrial: catàleg de la Col·lecció Esteve Renom-Montserrat Llonch, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012, 494 p.

325

Acaba de sortir del forn l'obra *Sabadell, lletra impresa: de la vila a la fi de la ciutat industrial*, subtitulada *Catàleg de la col·lecció Esteve Renom-Montserrat Llonch* (495 p.) Em consta que aquesta obra va començar volent ésser (i així és) un catàleg de la col·lecció local de llibres recollida per aquest matrimoni sabadellenc al llarg d'anys i panys, sense escatimar esforços de tot tipus. La seva vocació col·leccionista és de domini públic. Col·leccionisme no només de llibres, sinó també de publicacions periòdiques, fons arxivístics, col·leccions fotogràfiques, etc, tot allò que pugui contribuir al coneixement de la història de la Ciutat. El que potser no és tant conegut és la seva generositat i el seu sentit cívic respecte la necessitat de compartir i fer accessible tot aquest tresor. Voldria esmentar, per exemple, la confiança dipositada l'any 1993 a un jove arxiver (un servidor), per tal que l'Arxiu Municipal de Matadepera disposés d'una còpia del fons patrimonial de can Goriña. D'aquell gest en va sortir, més tard, la publicació d'un ric dietari del darrer propietari d'aquella masia que dugué

rar crisis socioeconòmiques–, que no la de reconstruir fidelment el moment o la de fer el balanç del període que aquell any obria. Això no obstant, la lectura atenta del llibre i l'exercici de llegir-lo amb altres lectures al cap –i, per què no, amb la pròpia experiència– posa sobre la pista que la ciutat –com d'altres a Catalunya i Espanya– passà per una de les seves més profundes i exitoses transformacions. Gairebé fa mal la lectura en contrapunt d'aquest recull de testimonis amb l'ull posat en les memòries de l'altre alcalde de *llarga durada* del Sabadell del segle xx, Josep Maria Marcet i Coll, i pensar en el pes de veritable llosa que ha tingut per a la història local tenir unes memòries esdevingudes veu única, a causa de la dictadura. Vint anys de misèria i una veu auto-satisfeta com la de *Mi ciudad y yo* són el millor dels punts de partida possibles per a valorar un exercici coral com el de *...tal com l'hem conegut*. Que el Sabadell de postguerra s'hagi retratat a partir de la veu exclusiva del seu *galán del NO-DO* particular podria quedar simbòlicament compensat pel fet que l'única veu que no se sent del Sabadell democràticament reconstruït sigui la del seu alcalde elegit –i repetidament reelegit–. Si amb els anys Antoni Farrés ha de simbolitzar una època i una generació política tant com Marcet ho ha fet des de la seva

mort amb la *seva*, a l'autor d'aquestes ratlles se li fa difícil imaginar les dimensions de la plaça pública, que ho haurà de concretar en la topografia urbana, si és que el consens lliurement expressat entorn del personatge ha de tenir el valor que el consens es mereix en una societat democràtica...

Espero, molt de debò, que la cursa per a escriure la història del Sabadell tena i en ascens de 1979 a la fi del segle xx hagi començat, per poder-la explicar ben aviat als que no la varen viure, al costat de la ja molt més ben elaborada història del Sabadell fosc i vençut, però en progressiva reconstrucció, malgrat tot, de 1939-79. Materials com aquest en facilitaran molt el procés.

Martí Marín Corbera

aquest cognom. Sempre han estat pròdigs a prestar documents i objectes al Museu d'Història per a les seves exposicions, a fer intercanvi de publicacions amb l'Arxiu Històric de Sabadell, etc. La publicació d'aquest catàleg es pot circumscriure en la voluntat de dotar de rigor tècnic la col·lecció. La compilació es confia a M. Àngels Solà i Vidal, bibliotecària-documentalista i, no en va, compta amb l'edició de les Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Però si el recull de la pràctica totalitat de les publicacions aparegudes entre ½ segle XIX i 1975 ja tindria un valor immens, en té encara més per l'estudi introductori, a càrrec de J.M. Benaül. Aquest no només ens mostra la coherència de la seqüència cronològica, sinó que fa una pentinada erudita a la història de la col·lecció, la seva formació (recordant, per exemple, la complicitat de moltes persones com ara la del malaguanyat Josep Fernández, *Tatum*), per a endinsar-se tot seguit en els autors, els editors, els impressors. Pel que fa als autors, no hi manca una repassada a l'origen o procedència d'aquests: Joaquim Folguera, la Colla de Sabadell, Feliu Elias, Joan Vila Casas, Bartomeu Soler, Sardà i Salvany, Lluís Carreras i Mas, Joan Costa (Costajussà) i Deu, Pau M. Turull, Joan Sallarès i Pla, A. Rius i Borrell, Pau Vila, Miquel Crusafont, i altres de més secundaris. Així, el pròleg es

converteix en un tractat de 60 pàgines en què Benaül contextualitza aquesta producció dins la història industrial de la ciutat gràcies als seus vastíssims coneixements, i s'endinsa amb saviesa dins el món de l'edició, la difusió de les idees i la cultura en general. Cal subratllar tot un apartat dedicat a les publicacions periòdiques: per bé que aquest tipus de publicacions no són objecte del catàleg, sí que són part de la col·lecció, indissociables del panorama escrit de la ciutat. Per posar la cirereta al pastís, només calia afegir-hi la capacitat per a captivar a què ens té acostumats en Plàcid Garcia Planas, autor de l'epíleg. Una pinzellada sobre l'ànima de les persones, de ploma impagable. Tot, embolicat amb una excel·lent edició, que presenta bon nombre de portades a tot color. En definitiva, una obra magnífica, empesa per persones nobles, amb motivacions cíviques i d'exercici de la ciutadania, en l'accepció que Miquel Carreras li donava al terme.

Joan Comasòlivas Font